

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-
виховному процесі вищої школи**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0119-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
К. А. Брод

Керівник доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.філос.н., доцент Іванова Л.С.

Рецензент доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.психол.н., доцент Овсяннікова В. В.

Запоріжжя

2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ.....	11
1.1. Феномен цінностей та ціннісних орієнтацій у вітчизняній та зарубіжній літературі.....	11
1.2. Ціннісні орієнтації студентської молоді.....	26
1.3. Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ.....	58
2.1. Методика організації та проведення дослідження.....	58
2.2. Визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів.....	63
2.3. Розробка програми формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.....	68
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83

ВСТУП

В умовах демократизації, духовно-інтелектуального відродження українського народу, зростання культурно-просвітницької активності мас, гуманізації та гуманітаризації реформованої освіти, росту національної самосвідомості суспільства активізується проблема духовного збагачення, переосмислення цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. Так, у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначено, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Тому одним із пріоритетних напрямів розвитку освіти є формування цінностей у майбутніх фахівців.

Трансформації, які відбуваються нині в політичному, соціально-економічному житті українського народу, зумовлюють потребу у формуванні духовності, гуманістичної свідомості, вихованні у молодого покоління тих суспільно корисних цінностей, які є вічними. Молоді, зокрема студентській, належить особлива роль у суспільстві, адже її представники – це майбутні керівники держав, урядів, науковці, юристи, економісти, інші фахівці, які творитимуть історію завтра. Від того, якими є цінності та ціннісні орієнтації сучасної молоді, залежить її майбутнє і майбутнє суспільства в цілому. Не випадково проблема ціннісних орієнтацій надзвичайно важлива у вихованні людини. Зросли вимоги до формування активної творчої особистості, здатної посісти гідне місце в житті, самовизначитися та самореалізуватися, а також до визначення духовного потенціалу молодого покоління, чиї цінності багато в чому є відображенням цінностей суспільства. Тому це питання викликає неабиякий інтерес у соціологів, філософів, психологів та педагогів.

У формуванні особистості майбутнього фахівця ціннісні орієнтації визначають напрям та рівень його активності, суттєво впливають на професійні

якості. Насамперед, важливо підкреслити, що становлення майбутнього фахівця в процесі професійної підготовки відбувається в умовах постійного вибору особистістю значущих професійних цінностей, співвіднесення їх з ідеальним образом професіонала у своїй галузі. Протягом навчання в університеті відбувається їх певна переоцінка, переосмислення та становлення, які зумовлені як особистісним, так і професійним зростанням.

У вітчизняній науці проблема цінностей знайшла своє відображення в філософській (О. Дробницький, С. Попова, Л. Столович, В. Тугарінов та ін.), соціологічній (А. Здравомислов, В. Оссовський, А. Ручка, В. Ядов та ін.) та у психолого-педагогічній літературі (Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін.) зокрема. Різні педагогічні аспекти проблеми формування, розвитку ціннісних орієнтацій розглянуто та проаналізовано за різними напрямками: аксіологічним (О. Булінін, В. Гриньова, М. Нікандров, А. Серий, В. Сластьонін та ін.), діяльнісним (В. Анненков, Т. Брайченко, З. Павлютенкова, В. Тамарін, М. Чернобаєва, Є. Шиянов та ін.), особистісним (В. Дзюба, О. Медведенко та ін.), системним (Є. Андрієнко, І. Лушніков, М. Ситнікова, О. Ярмоленко та ін.). Роль та вплив цінностей та ціннісних орієнтацій на становлення особистості висвітлені в працях І. Беха, А. Богуш, М. Боришевського, Т. Бутківської, І. Зязюна, Л. Ломако, Л. Хомич та ін.

До вивчення особливостей формування ціннісних орієнтацій студентської молоді звертаються В. Анненков, О. Гданська, Г. Єскіна, Т. Кадикова, В. Марчук, Н. Ткачова та інші. Різні аспекти ціннісних орієнтацій, визначення їх сутності, розкриття структури та характеристика їх змісту представлені в працях цих науковців.

Згідно з дослідженнями, ціннісні орієнтації, виражаючи характер ставлення людини до різних аспектів матеріального і духовного світу, посідають значне місце у структурі особистості, відображають рівень її розвитку, на їх основі здійснюється регуляція діяльності та поведінки.

Проблема вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій студентської молоді в умовах сучасного вітчизняного суспільства є актуальною, насамперед,

у зв'язку із щораз більшими вимогами до формування активної творчої особистості, здатної знайти своє місце у професійному житті, самовизначитися та реалізувати себе, а також у зв'язку з необхідністю розвитку духовного потенціалу молодого покоління, яке у своїй діяльності відображає цінності суспільства. Разом з тим, проведений аналіз стану проблеми, дозволяє зробити висновок, що в науці немає єдиного підходу до її вирішення, більш того, доводиться визнати, що є значні прогалини не тільки в педагогічній практиці, а й педагогічної теорії формування ціннісних орієнтацій студентів. Також недостатньо даних про вплив навчально-виховного процесу на формування ціннісних орієнтацій та їх професійно значущої ієрархії, особистісне зростання студентів.

Отже, актуальність зазначеної проблеми та недостатня її розробка, і зумовили вибір теми дослідження: Формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

Мета дослідження: визначити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови та розробити програму формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

Об'єкт дослідження: процес формування ціннісних орієнтацій студентів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури дослідити феномен цінностей та ціннісних орієнтацій.
2. Розкрити сутність ціннісних орієнтацій студентської молоді.
3. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.
4. Визначити показники та рівні сформованості ціннісних орієнтацій студентів.
5. Розробити програму формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження:**

- теоретичні – аналіз філософської, психологічної, педагогічної наукової літератури з метою теоретичного вивчення проблеми формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи;

- емпіричні – спостереження, бесіди зі студентами (усне опитування), анкета для визначення наявності знань про закономірності, структуру, етапи, формування ціннісних орієнтацій; методика вивчення ціннісних орієнтацій Д. Леонт'єва; тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонт'єв); модифікована методика визначення уявлень студентів щодо значущості ціннісних орієнтацій (розробка О. Бондарчук); анкета на вивчення сформованості практичних цінностей-умінь.

Гіпотеза дослідження полягає у тому, що:

- формування ціннісних орієнтацій студентів – це неперервний, свідомий та цілеспрямований процес становлення аксіосфери;

- у закладах вищої освіти існує необхідність активізації роботи з формування ціннісних орієнтацій студентів.

Теоретичною основою дослідження є положення сучасної філософської науки про аксіологію – науку про цінності (В. Андрущенко, І. Войченко, І. Надольний та ін.); про педагогічну аксіологію, яка вивчає педагогічні цінності, їх роль та виховний вплив (І. Бех, А. Богуш, В. Бутенко, Т. Бутківська та ін.) положення філософських, психологічних та соціально педагогічних теорій цінностей (Т. Ахаян, В. Баришков, О. Здравомислов, М. Каган, М. Казакіна А. Кир'якова Д. Леонт'єв, А. Маслоу, Ю. Пелех Е. Фромм, М. Шелер, М. Яницький);

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- визначено педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи (формування позитивної мотивації студентів до майбутньої професії; використання активних, інноваційних методів виховання спрямованих на розвиток та

удосконалення психічних навичок та особистісних здібностей майбутніх фахівців, необхідних для реалізації навчальної діяльності; використання комплексу індивідуальних і творчих завдань, орієнтованих на розкриття особистості студента);

– визначено показники (наявність знань про закономірності, структуру, етапи, формування ціннісних орієнтацій; активність у пошуку шляхів ціннісного розвитку; сформованість практичних цінностей-умінь; здатність креативно привласнювати реальну дійсність) та рівні (високий, середній, низький) сформованості ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці програми формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи, що направлена на формування ціннісних орієнтацій, сприяння професійному самовизначенню й формуванню Я-образу професіонала, розвиток суб'єктних властивостей студента.

Матеріали роботи можуть бути використані у навчально-виховному процесі закладу вищої освіти.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ

1.1. Феномен цінностей та ціннісних орієнтацій у вітчизняній та зарубіжній літературі

Питання цінностей та ціннісних орієнтацій стало предметом досліджень багатьох учених, що працюють у галузі гуманітарних наук: філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології, унаслідок чого поняття «цінність» набуло статусу міждисциплінарного, що дає змогу різнобічно осягнути цей термін.

Витоки осмислення природи цінностей сягають античної пори. У нові часи категорія «цінності» найбільш ґрунтовно розроблена класичною німецькою філософією і введена в науковий обіг І. Кантом, котрий протиставив сферу моральності (свободи) сфері природи (необхідності), продемонструвавши відмінності в уявленнях про необхідне, цінності і норми, з одного боку, і уявлення про існуюче, світом речей з іншого боку [34, 261]. Нагромаджені знання з теорії цінностей стали підставою для виокремлення у філософії в кінці XIX – на початку XX століть спеціальної галузі – аксіології, що вивчає природу, структуру цінностей, їх взаємозв'язки. Детальний ретроспективний аналіз трансформації філософських уявлень про поняття «цінність» подає В. Огнев'юк у монографії, присвяченій цінностям освіти [46].

Філософський енциклопедичний словник трактує цінності як продукти і об'єкти, явища матеріального й духовного плану, що мають велику значущість, тобто здатні задовольняти певні потреби суспільства чи окремої людини. Орієнтації – це спрямованість психіки на певні предмети і об'єкти, а ціннісні орієнтації – це певні переконання, що саме ці предмети і об'єкти, явища є важливими чи правильними для задоволення тих чи інших індивідуальних та

групових потреб, інтересів, до яких потрібно прагнути [74, 412]. Крім того, цінності визначають як етичні ідеали, основні переконання й цілі індивідуума чи суспільства.

Теоретико-методологічне обґрунтування цінностей знаходимо у працях вітчизняних та зарубіжних соціологів І. Майзель, О. Научитель, Ю. Школенко, А. Ятченко. Основи соціологічного аспекту вивчення цінностей заклав німецький соціолог М. Вебер [15], котрий відстоював думку, що головним, визначальним у суспільстві має бути не загальне для всіх явище, тобто закон, а щось значуще. Критерієм значущого виступають цінності, тобто усвідомлені інтереси, які спричиняють важливість кожного предмета. У сфері інтересів можна оцінити предмет з точки зору добра або зла, істини або брехні, краси або потворності. Учений кваліфікував цінності явищем історичним і вважав, що вони визначаються якимось інтересом епохи. Зі зміною епохи втрачають свою силу і цінності, на зміну їм приходять цінності іншої епохи. Вони впливають не лише на пізнання та оцінку явищ, а й визначають норми взаємин людей, устрій суспільного життя.

Науковці В. Сластьонін і Г. Чижакова вважають, що у вітчизняній філософській літературі «цінність» визначається як: здатність речей, ідей тощо виступати засобом задоволення потреб окремих індивідів і соціальних груп; значущість речей, ідей для життєдіяльності суб'єкта; специфічна форма виявлення відношення між суб'єктом і об'єктом з метою задоволення потреб суб'єкта; специфічні утворення в структурі індивідуальної і суспільної свідомості, що є орієнтирами особистості і суспільства [63].

Як зазначає А. Ручка, у наукових дослідженнях сформульовано до ста визначень сутності поняття «цінність», які характеризують багатозначність ціннісних орієнтацій особистості, приклади їх розгляду та аналізу в різних площинах людського ставлення до світу [56].

У соціології цінності трактують як соціально-нормативні регулятори суспільного життя і поведінки людей, як фундаментальні норми – моральні, релігійні, законодавчо-правові та інші. У вітчизняній соціології дослідження

цінностей та ціннісних орієнтацій почалось із середини 60-х років ХХ століття, що ознаменовано виходом наукових праць А. Здравомислова, В. Ядова. Названі дослідники обґрунтували модель диспозиційної структури особистості. А. Здравомислов у цінностях істотним вважає ступінь вираження її духовного багатства. Цінності, на його думку, – це особливі продукти духовної діяльності людини, у ході якої певним чином перетворюються й демонструються соціальні властивості речей. Обидва вчені надавали великого значення розгляду цінностей особистості стосовно праці [28; 82 та ін.].

На позначення сукупності цінностей, які обирають люди, соціологи послуговуються терміном «ціннісні орієнтації». Соціологія аналізує останні через характеристику соціальних якостей особистості, її ставлення до навколишнього світу, статус та роль у структурі суспільства.

Перші згадки про поняття «ціннісні орієнтації» починають зустрічатися у середині ХІХ століття в зарубіжній соціальній психології. Г. Олпорт пропонує вважати батьком-засновником у цій галузі досліджень англійського філософа і психолога Г. Спенсера, який в кінці ХІХ століття писав: «У прийнятті правильних думок із спірного питання багато що залежить від позиції (готовності) розуму, яку ми зберігаємо в той час, як слухаємо і беремо участь у суперечці; для збереження правильної позиції (готовності) необхідно саме те, щоб ми дізналися як істина або навіть брехня є звичайними людськими переконаннями» [49].

У радянській науці даним поняттям послуговувався В. Ольшанський, котрий визначив ціннісні орієнтації як систему особистісних цінностей людини, детермінованих певними соціально-психологічними чинниками, тобто як один зі способів функціонування цінностей у свідомості індивідуума [48].

Соціально-психологічний напрям розглядає цю категорію як елемент внутрішнього світу індивідуума, вказує на їх соціальну зумовленість. Соціальні психологи визначають ціннісні орієнтації як інструмент соціалізації особистості, адаптації до соціальних норм і вимог; трактують їх як систему соціальних установок, за допомогою яких індивід або група аналізує ситуацію

та вибирає відповідний спосіб дії.

Вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій є предметом глибокого й різнобічного зацікавлення у психології. Вітчизняні та зарубіжні психологи обґрунтовують різні концепції, теорії, моделі та класифікації цінностей. У психології особистості питання цінностей і ціннісних орієнтацій подається стосовно мотиваційної, потребової сфер особистості у зв'язку з її соціалізацією, яка залежить як від зовнішніх соціальних, так і внутрішніх особистісних факторів. Крім того, у процесі соціалізації людина активно засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, установки, орієнтири. Поняття «цінність» розглядається як суб'єктивне вираження у свідомості індивіда деяких специфічних якостей предметів та явищ навколишньої дійсності. Науковці зазначають, що той або інший об'єкт стає цінністю завдяки своїй здатності задовольняти певні потреби, інтереси й цілі людини [38; 55].

Психологія досліджує ціннісні орієнтації як елемент вищих мотиваційних структур життєдіяльності людини, їх засвоєння є результатом власної внутрішньої активності кожного індивіда (С. Рубінштейн, Л. Виготський, Л. Божович та ін.).

У «Психологічному тлумачному словнику» зазначається, що цінність – це поняття, яке використовується у філософії, психології та соціології для позначення об'єктів, явищ, їхніх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють у собі суспільні ідеали й виступають завдяки цьому еталоном належного [76].

Ціннісні орієнтації – найважливіша складова структури особистості, що має у своїй структурі мотиваційний, когнітивний, емоційний, оцінювальний та інші компоненти. Роль ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони повідомляють спрямованість професійної діяльності, надають їй цінності, що містять зміст, дозволяють посісти певну позицію, регулюють поведінку, формують способи самоактуалізації. Ціннісні орієнтації особистості, її життєві перспективи, плани є проекцією духовного життя суспільства, формуються під впливом суспільних чинників, обумовлені системою виховання й навчання [7].

Істотне значення для розуміння соціально-психологічної природи ціннісних орієнтацій у системі відношень мають теоретичні ідеї С. Рубінштейна: практичне ставлення людини до світу полягає у виділенні нею значущих предметів, явищ, цінностей. Життєві цінності й потреби, які знаходяться в певній ієрархії, впливають на людину, детермінуючи її поведінку; регуляція поведінки є однією з функцій цінностей; упродовж життя відбувається переоцінка цінностей. Цей факт – закономірний результат самої діалектики життя людини, перебудови її взаємовідношень зі світом і, перш за все, з іншими людьми; ті чи інші цінності актуалізуються в результаті зміни внутрішніх умов. Конкретний аналіз конкретної ситуації виявляє динаміку вступу, виключення і відновлення різних цінностей [32].

При вивченні проблеми ціннісних орієнтацій виділяється перспективна точка зору К. Абульханової-Славської [1, 69], яка може підсилити педагогічну позицію в розгляді аксіологічної складової освіти. Ціннісні орієнтації в її трактуванні зв'язуються з основами стратегічного напрямку життя людини. К. Абульханова-Славська переконана в тому, що найважливішою справою життя кожної людини є визначення, вибір і реалізація цінностей. Причому мова йде про цінності самого високого рівня – духовні. А якщо взяти до уваги те, що ці цінності повинні придбати статус життєвих принципів, то їх реалізація і є базис життєвої стратегії. Тим часом, існує умова, без якої розвиток аксіологічної сфери особистості неможливий. Це наявність гармонії між свідомістю і відчуттями. Саме розвинені відчуття складають сенс життя людини і виступають основою для активних духовно інтелектуальних пошуків. К. Абульханова-Славська розглядає цінність як сенс життя в широкому аспекті.

Цінності в концепції стратегії життя К.Абульханової-Славської – унікальний компонент системи, який є керівництвом до дії, виразом потреби в людяності, принципом духовності людини. Для того, щоб досягти досконалості в професійній діяльності важливо будувати життя відповідно до цінностей, вчитися їх переживати, психологічно привласнювати і вести пошук нових цінностей як двигуна життєвої стратегії [1].

Б. Ананьев стверджував, що розгляд статусу ціннісних орієнтацій особистості дозволяє зрозуміти, як залежність її від конкретних соціальних структур, так й активність самої особистості в загальному процесі функціонування тих або інших соціальних утворень [3].

За М. Боришевським, ціннісні орієнтації виступають однією з найважливіших детермінантів самоактивності особистості, у зв'язку з тим, що цінності є таким утворенням свідомості і самосвідомості, яке тісно пов'язане зі сферою потреб особистості. Ціннісні орієнтації, виконуючи функцію вибору, впливають на функції цілепокладання, планування та самоорганізації. Вони є регулятором мотивації [11].

І. Федух зазначає, що ціннісні орієнтації є компонентом складної структури ставлень особистості до умов її існування та діяльності, пов'язуючи в єдине ціле суспільне, групове й індивідуальне у свідомості та поведінці [73, 2]. Крім того, дослідник розмежовує поняття цінностей і ціннісних орієнтацій та стверджує, що цінності – це узагальнені уявлення, які виступають як загальні ідеали, стереотипи суспільної та індивідуальної свідомості, що функціонують як ідеальні критерії оцінки й орієнтації особистості і суспільства, а ціннісні орієнтації – відображення у свідомості людини цінностей, які визнаються нею як стратегічні життєві цілі та загальні світоглядні орієнтири, що формуються на базі співвіднесення особистісного досвіду з поширеними у соціумі зразками культури [73, 3].

З кінця 70 – 80-х рр. ХХ ст. проблема цінностей починає розроблятися в педагогіці. На думку багатьох сучасних учених і практиків, цінності визначають суть освіти, у тому числі й у вихованні людини. Саме цінності і формування ціннісного ставлення до світу і своєї особистості в ньому є основою змісту і спрямованістю виховання у працях В.Караковського, Л.Новикової, З.Равкіна, Н.Щуркової та інших авторів.

Аксіологічні пріоритети загальної освіти були розкриті у працях Л. Архангельського [5], І. Ісаєва [31] та інших. Учені досліджували історію становлення педагогічної аксіології, що розглядала освіту, навчання та

виховання, педагогічну діяльність як основні загальнолюдські цінності.

Сучасна аксіологія виокремлює дві групи цінностей: першу складають цінності, пов'язані з вітальними потребами людей, до другої належать фундаментальні цінності Добра, Краси, Справедливості, Свободи, які В. Шинкарук і О. Яценко вважають надвітальними утвореннями, ствердженням всезагального в індивіді [62].

Одним з перших у вітчизняній педагогічній науці проблему цінностей освіти проаналізував академік Н. Никандров, пояснюючи звернення до педагогічної аксіології наявністю справжньої соціальної кризи, яка виражається перш за все в згасанні моральності в суспільстві, заміні духовних цінностей якимись сурогатами. Серед безлічі різноманітних цінностей Н. Никандров виділяє дві основні групи; загальнолюдські і національні, діалектичний підхід до яких дозволяє побачити рівнозначність і взаємопереплетіння цих аксіологічних орієнтирів. Визначаючи загальнолюдські цінності і з'ясовуючи їх роль в педагогічному процесі, Н. Никандров бачить в них перш за все такі цінності, які розділяються більшістю людей і можуть бути етичною підставою для людської поведінки, сконцентрованою в системі моральних норм. Як загальнолюдські цінності може виступати і ідеал людини як стрижень фундаментальних цінностей – добродійність [45].

Загальнолюдські цінності, розвиваючись і змінюючись в історії людства, створювали основи для самозбереження людства, передбачали зближення позицій різних груп людей, забезпечували врахування інтересів один одного і, затверджені на світових форумах, входили в документи як правила, принципи, важливі для всіх.

Тим часом вагомість національних цінностей обґрунтовується, по-перше, могутнім національним духовним корінням України, по-друге, тим, що на початку життя кожної людини повинні бути цінності пошани і любові в сім'ї, самобутність культурних традицій, мови країни мешкання. Це духовний витік, що живить людину все життя. Як відзначає Н. Никандров, з національних цінностей слід починати, не забуваючи про цінності загальнолюдські. Важливо

підкреслити і ті національні цінності, які виділяються як вічні, властиві Україні: соборність, колективізм, щедрість душі, перевага духовних цінностей матеріальним, патріотизм і т.п.

Головним висновком, який цілком закономірний в сьогоднішній освітній ситуації, може бути теза Н. Никандрова про те, що шлях в майбутнє лежить через духовне утворення нашого суспільства, виховання молоді в дусі традицій і цінностей [45].

За визначенням Великого тлумачного словника сучасної української мови, цінність – важливість, значущість чого-небудь [16, 1588]. В. Луговий розглядає цінності як продукт емоційно-почуттєвого переживання, що виражає ставлення суб'єкта до об'єкта, співвідносячи останній зі своїми потребами та враховуючи ймовірність їх задоволення, опановуючи це об'єкт [40, 396]. Український педагогічний словник трактує поняття «ціннісні орієнтації» як «вибіркову, відносно стійку систему спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтовану на певний аспект соціальних цінностей». Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку особистості, її участі в трудовій діяльності. Розрізнення найчастіше проводиться за віссю «загальне – індивідуальне» або – «те, що існує реально, те, що рефлексивно усвідомлюється» [23, 94].

Фундаментально проблема виховних цінностей розроблялася в творчості Б. Ліхачова [39, 37], який проаналізував суть і основний зміст категорії «цінність», виявив їх джерела і запропонував оригінальну класифікацію цінностей виховної системи. З погляду академіка Б. Ліхачова виховні цінності – це духовні і матеріальні феномени, що позитивно впливають на людину через позитивні об'єктивні суспільні умови, обставини, відносини. Одним з важливих аспектів, що розшифровують суть виховних цінностей є наявність ідеалу особистості, сучасних уявлень про суть і призначення людини, які зумовлюють розвиток особистості. Принципово важливою є ідея Б. Ліхачова про те, що виховні цінності, «їх ідеальні феномени, складають духовну основу, базисний духовний компонент особистості, визначають суть її внутрішнього світу» [39,

86]. Природно, що це духовне ядро особистості виявляється в спрямованості і світогляді людини, в його знаннях, уміннях і життєвій силі, яскраво виступаючи особистісною характеристикою в соціально обумовлених відносинах, діяльності і спілкуванні.

В ході дослідження проблеми цінностей Б. Ліхачов прийшов до висновку про наявність чотирьох основних інтеграційних джерел виховних цінностей: генетичного, індивідуально-особистісного; природного, соціумного, соціально-космічного. Перше джерело, що включає такі феномени, як інстинкти, психічні процеси, енергетичні ресурси організму, здатне, на думку Б. Ліхачова, продукувати виховні цінності волі до життя, любові, дбайливості, колективізму, гідності, врівноваженості, волелюбності, упевненості в собі та ін. [39].

Найважливіше базисне джерело – природа породжує такі цінності, як людяність, відвертість, краса світу, захоплення, відповідальність. Головною цінністю соціуму, як одного з невичерпних аксіологічних джерел, є людина. Саме вона – природна і всеосяжна цінність, і вона виступає творцем виховних цінностей. Соціумне джерело дає імпульс розвитку матеріальних цінностей через сам факт свого реального існування і безпосереднього впливу на людину, що має велике значення в її житті. До матеріальних цінностей вчений відносить умови буття, матеріальні предмети (книги, зошити, ручки та ін.), в т.ч. матеріальні предмети, призначені для творчої, ігрової, спортивної діяльності. Матеріальні предмети володіють цінністю, оскільки сприяють залученню до діяльності, спілкування, розвивають особистість в інтелектуальному, етичному, емоційному відношенні.

На переконання Н. Ткачової, «специфіка ціннісної проблематики в царині педагогіки виявляється в її прикладному аспекті, її дослідження передбачає не лише визначення основних цінностей, що мають стати підґрунтям для здійснення навчально-виховного процесу, але й обґрунтуванням ефективних засобів забезпечення їх інтеріоризації суб'єктами цього процесу, пошуку ефективних засобів їх трансляції молоді, формування в кожній особі її персональної системи цінностей» [72, 432].

Переважна більшість дослідників убачає в цінностях феномен суспільного буття та суспільного ідеалу саме в особистісній формі, тобто на рівні індивіда, індивідуального. Так, О. Савченко вважає, що сучасний стан педагогічної теорії й практики вимагає наукового обґрунтування двох систем цінностей:

- 1) тих, на які має орієнтуватися освіта сьогодні і в перспективі;
- 2) тих, які мають створюватися, формуватися в самому освітньому процесі [57].

Класичними для теорії цінностей у педагогіці виявились роботи В. Сластьоніна. Так, у своїй праці дослідник характеризує теоретико-методологічні основи педагогічної аксіології, фактори становлення і розвитку педагогічної аксіології, розкриває сутність понять «ціннісна свідомість», «ціннісна установка», «ціннісні орієнтації». Учений обстоює ідею про цінність самої освіти й акцентує на тому, що освіта – це не цілеспрямований процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, а те, що робить людину людиною [63, 99]. Нині у проекції компетентісно спрямованої освіти така позиція є слушною.

Звертаючись до проблеми ціннісних орієнтації вчителя В. Сластьонін, розглядаючи структуру особистості вчителя, його професійну самосвідомість, виділяє пріоритетне положення професійно-ціннісних орієнтацій, визначаючи їх як стрижневе утворення особистості вчителя, системний компонент професійної культури, що детермінує готовність до освітньої діяльності відповідно до високих духовних цінностей, вірність гуманістичним ідеалам [79]. Визначення професійно-педагогічних орієнтацій підкреслює їх головну характеристику - вибірковість відношення вчителя до професії, особистості вихованця.

Багато вчених, що працюють в площині освітніх цінностей, прагнуть визначити круг найбільш значущих і таких аксіологічних орієнтирів, що володіють унікальною силою дії на учасників педагогічного процесу. Звертаючись до «живого знання», аналізуючи секрети унікальної освітньої

площини, В. Зінченко [29] переконаний, що аксіологічні орієнтири освіти повинні відповідати загальнолюдським цінностям. Для уточнення спектру ціннісних ліній вчений звертається до творчості В. Солов'єва і його ціннісно-ієрархічної шкали, що включає цінності духовного, інтелектуального, соціального як віддзеркалення трьох основних областей людської діяльності. Цілком зрозуміло, що для освітньої системи це провідні цінності як для всієї сукупності компонентів, так і для індивідуумів, і саме система освіти повинна створити умови для їх досягнення, надати кожному можливість зіткнення з унікальними ціннісними опорами. Проте названа тріада (духовне, інтелектуальне, соціальне) – це тільки початкова система координат, здатна розширюватися, визначатися. Джерел же продукування фундаментальних цінностей достатньо багато. Важливо відзначити, що В.Зінченко переконаний в тому, що головним суб'єктом цінностей, цілей і шляхів їх досягнення в сучасних умовах стає система освіти. Також вчений підкреслює особливу значущість власної ідентичності вчителя з наукою, культурою, етносом, з учнями, навчальним предметом. Система освіти, на думку В.Зінченко, стикаючись з багатообразним світом цінностей, вимушена трансформувати їх, заглиблювати, ставити цілі і пропонувати засоби освітньої діяльності. І найголовніше – перевести цінності в статус органічних, іманентних освіти. Головною цінністю системи освіти, на думку В.Зінченко, є її здатність відкрити, сформувати, зміцнити індивідуальні цінності освіти у своїх вихованців [29, 11].

Серед цінностей системи утворення В. Зінченко виділяє свободу, добро, знання, розуміння, мистецтво, пошану до особистості учня та ін. Особливе місце в системі цінностей займають духовні орієнтири, душа. Про союз школи з душею В. Зінченко говорить як про необхідний детермінант для школи розуміння, в якій взаємозв'язані пізнання, взаємопізнання і терпимість [29].

К. Ахіяров та А. Аміров стверджують, що ціннісні орієнтації визначають спроможність особистості до саморегуляції, самовизначення, самоствердження в педагогічному колективі [6, 51]

На наш погляд, дуже точно і глибоко на філософсько-педагогічній основі Н. Щуркова формулює само поняття «цінність». Це «те, що значуще для життя людини, той переважний об'єкт, присутність якого надає вплив на змістовний хід життя» [80, 35]. Особливо значущою з педагогічної точки зору є характеристика цінності як світу «свободи, творчості, гри людських сил, автономії і незалежності від випадку, постійного духовного збагачення» [80].

Бажання виявити спектр ціннісних орієнтації педагога привело відомих дослідників освітньої сфери до переконання про головні пріоритетні позиції у вчительській справі. М. Щетінін всією своєю діяльністю довів, що головний предмет у викладанні будь-якого вчителя – сенс життя, справжнє людське щастя [79, 107]. У зв'язку з цим в підставу ціннісної піраміди він пропонує помістити турботу про дитину, чесність вчителя.

Зміни в суспільно-політичному житті зумовлюють постійну актуальність розробки проблеми цінностей. З часу здобуття Україною незалежності, побудови демократичного суспільства постала необхідність перегляду цінностей та зміни вектора ціннісних орієнтацій, що знайшло відображення у сфері гуманітарних досліджень. Теоретико-методологічні основи педагогічної аксіології обґрунтовано в працях українських учених І. Беха, О. Вишневського, І. Зязюна, В. Кременя, В. Огнев'юка, О. Савченко, О. Сухомлинської та інших.

О. Сухомлинська здійснила аналітичний огляд наукових розробок українських дослідників, присвячених цінностям у вихованні дітей та молоді. Вона зауважує, що проблеми цінностей набули статусу першочергових, актуальних через те, що сучасна система освіти і виховання в Україні перейшла на нову парадигму виховання, у центрі якої особистість в усіх її зв'язках і опосередкуваннях. Ціннісний підхід, наголошує О. Сухомлинська, виступає найпріоритетнішою виховною проблемою [71, 105-106]. Важливим напрямом педагогічних досліджень проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій учена вважає питання громадянського виховання, у якому національні цінності посідають одне з чільних місць, бо формування громадянина України є актуальним і вимагає невідкладного розв'язання; питання родинного виховання,

що витікають із вивчення проблем цінності природи й людського життя. О. Сухомлинська підкреслює, що переважна більшість дослідників убачає у цінностях феномен суспільного буття та суспільного ідеалу саме в особистісній формі, тобто на рівні індивіда, індивідуального; великий інтерес викликає процес формування цінностей у підлітків та шкільної молоді, студентів [71].

Незважаючи на значні здобутки у сфері вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій, феномен цих явищ продовжує бути предметом постійного зацікавлення вчених, про що свідчать чимало статей і дисертаційних досліджень, де в рамках ціннісної проблематики поглиблено описано її певний вужчий аспект.

Осмилення різних наукових підходів до розкриття сутності понять «цінності» та «ціннісні орієнтації» представлено у працях Н. Ткачової. Стверджуючи, що аксіологічні детермінанти професійної підготовки майбутніх учителів включають дві групи цінностей: освітні та професійні, дослідниця розкриває зміст і специфіку їх формування в сучасних студентів, визначає найбільш значущі для них, аналізує власний досвід викладацької діяльності в даному напрямі, окреслює основні шляхи впровадження названих аксіологічних домінант у процес професійної підготовки майбутніх учителів [72, 259]. У зв'язку з цим Н. Ткачова констатує, що після проголошення Україною незалежності розпочався процес утілення важливих демократичних перетворень, значним чином зросла соціальна активність пересічних громадян. Водночас нею акцентується увага на необхідності чітко усвідомлювати, що різноманітні суперечливі тенденції, які виявляються на теперішньому перехідному етапі розвитку українського суспільства, дуже неоднозначно впливають на свідомість людей, особливо молоді. У таких складних соціальних умовах значно зростає роль ціннісних орієнтацій особистості як своєрідного вектора, який визначає загальний напрям соціальної поведінки та зумовлює вибір конкретних варіантів дій і вчинків [72, 260].

Аналізує та обґрунтовує зміст поняття цінність А. Сікалюк [60] і розглядає теорію цінностей та концепцію морального позитивізму, визначає

відмінності між концепціями цінностей у філософії, акцентує на проблемі формування й вибору цінностей у педагогіці, а також формулює авторське визначення дефініції «цінність» як реального поняття про об'єкт, відображений, усвідомлений і оцінений суб'єктом у процесі оволодіння моральними знаннями та практичним досвідом у сфері моральної свідомості суспільства. Особливими якостями цінностей вважає змінність і постійність.

У дослідженнях учених зроблено спробу моделювання становлення цінностей особистості у просторі соціалізації через парадигму соціального простору теорії Бурдьє. Ураховуючи той факт, що категорія «цінність» є спільною для філософії, соціології, психології та інших гуманітарних і соціальних наук, ми погоджуємося з думкою дослідниці, що єдиного визначення аналізованого поняття немає і бути не може, адже кожна наука досліджує специфічний для неї аспект цінностей і ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації виконують певні соціальні функції, а саме:

- залучають людину до системи норм і цінностей відповідного соціуму;
- сприяють самоствердженню особистості та реалізації її талантів;
- забезпечують систематизацію знань, норм та стереотипів людини, сприяють гармонізації її внутрішнього світу.

Незважаючи на багатогранність і неоднозначність природи цінностей, генезисний розгляд цього поняття дозволяє виділити три основні значення. По-перше, цінність пов'язують із визначенням предметних якостей явищ, в основі яких лежить практичне й емоційне ставлення людини до предметів та явищ, що оцінюються нею; по-друге, це поняття характеризує моральні категорії, які визначають, у тому числі, і психологічні характеристики людини; по-третє, цінність відображає визначення соціальних явищ, що характеризують стосунки між людьми [64, 6]. Тобто категорія «цінність» поєднує в собі не тільки знання про предмет, але й ставлення до нього, головне ж, що цінність є регулятором соціальної поведінки. Що ж стосується технологій прищеплення цінностей, то останні не можуть бути ефективно сформовані способом, подібним до трансляції знань. Адже знання не тотожні цінностям, а знання про цінності ще

не забезпечують особистісного їх сприйняття [40, 398]. Можливо, єдине спільне у цих двох випадках (формування знань і цінностей) – це те, що викладачі мають бути носіями відповідних, в одному випадку, знань (аби навчити нотної грамоти, слід принаймні самому її знати), а у другому, цінностей (щоб прищепити іншому, слід їх сповідати самому) [40].

Таким чином встановлено, що розуміння поняття цінностей та ціннісних орієнтацій є багатоплановим. Якщо з позицій соціально-педагогічних наук ціннісні орієнтації розглядаються як специфічні утворення у структурі особистості, що визначають зразки поведінки, діяльності, спілкування, як система цінностей, усвідомлених особистістю, керуючись якими можна сформувати позитивну мотивацію нормативної поведінки, то в циклі філософських наук поняття «ціннісні орієнтації» співвідноситься з категоріями «норми і цінності» або ж «ідеали» особистої і суспільної діяльності. Усі ці підходи, безперечно, взаємодоповнюють один одного, розкривають ті або інші риси ціннісних орієнтацій як суспільного, так й індивідуального феномена.

На нашу думку, ціннісні орієнтації – це спрямованість особистості до визначених цінностей, це динамічний аспект ставлення людини до дійсності, до матеріальних і духовних цінностей, у центрі уваги якого оцінка, що визначає характер цього ставлення, мотиви діяльності індивіда, його поведінку, переконання та ідеали.

Отже, аналізуючи різні наукові підходи, можна зробити такі висновки: у понятті «цінність» виділяються об'єктивні його якості, що не залежать від людини, стають цінністю в момент пізнання й оцінки людиною, тобто в момент суб'єктивного сприйняття. Не можна розглядати цінність поза людиною, тому це поняття завжди включає відомості про об'єкт, відношення до об'єкта, його оцінку, що і є суб'єктивним відображенням об'єктивного світу.

Ціннісні орієнтації є одним із центральних компонентів структури особистості, що визначає її спрямованість на реалізацію певних відношень, зміст уявлень про своє «Я», поведінку та нормативно-оцінне ставлення до оточення. Вони є результатом оволодіння середовищем з огляду на його

значення для задоволення потреб особистості й свідчать про рівень соціальної зрілості індивіда. Як усвідомлювані особистістю предмети її домінуючих потреб, що визначають порядок вибору тих чи інших сфер життєдіяльності, напрямків життєвого шляху, вони забезпечують стійкість особистості в невизначених та кризових умовах. Характеристики будь-якої ціннісної орієнтації залежать від внутрішніх властивостей особистості. Процес формування цінностей та ціннісних орієнтацій є соціальним за своєю природою, пов'язаний із характером діяльності, опосередкований оцінюванням та спілкуванням і відображає смисложиттєву активність індивіда.

1.2. Ціннісні орієнтації студентської молоді

Особа у суспільстві належить до певної соціальної групи і є носієм її цінностей і норм. Проте в ході життєдіяльності люди пересуваються у соціальній структурі суспільства по горизонталі і вертикалі. Соціальна мобільність зумовлює зміну старого образу життя, цінностей, норм, стилю поведінки, мовного коду на прийнятті у новій соціальній групі. Таким чином, зміна положення індивіду у системі соціальних координат робить його новою людиною.

Цінності, прийняті у тій чи іншій соціальній групі, визначають норми поведінки цієї групи, а порушення їх – карається. Людина, яка належить до будь-якої великої або малої соціальної групи, має підкорятись законам, які прийняті в цьому соціумі, не порушувати їх і не наслідувати цінностей інших груп.

Суперечності між нагальною необхідністю формування ціннісних орієнтирів вітчизняного соціуму, впровадження в освітній процес закладу вищої освіти програм щодо становлення та розвитку ціннісних орієнтацій молодих людей і фактичним рівнем розробленості даної тематики у сучасній науці роблять актуальною тему ціннісних орієнтирів сучасної студентської

молоді.

В юнацькому віці особливого значення набуває чітко вибудована система ціннісних орієнтацій особистості. За твердженням Є. Головахи «плануючи майбутнє, намічаючи конкретні події-плани і цілі, людина виходить, насамперед, з певної ієрархії цінностей, представленої в її свідомості» [22, 67]. Несформованість уявлень людини про майбутнє – результат неузгодженості ціннісних орієнтацій, коли людина не може здійснити вибір найбільш значущих сфер життєдіяльності [22, 70]. Коли рівні за значимістю цінності конкурують у свідомості людини, виникає ситуація невизначеності життєвого вибору, людині важко визначити першочергові напрями діяльності. Дослідники вважають, що найважливішою передумовою успішної самореалізації людини в майбутньому є узгоджена, несуперечлива система ціннісних орієнтацій, яка лежить в основі формування змістовно і хронологічно узгоджених життєвих цілей і планів.

Ю. Іванова у своїй роботі визначає цінності, яким сьогодні надається перевага і на основі яких формуються ціннісні орієнтації сучасної молоді в Україні. Авторка стверджує, що у процесі здобуття вищої освіти студенти не лише мають досягнути певні знання та виробити фахові вміння й навички, але і сформувати ціннісні орієнтації, властиві певній професій [32].

Уявлення про порівняно віддалені у майбутньому професійній, сімейній та інших сферах життєдіяльності формуються в особистості вже у 14-15 років. Юнаки і дівчата виявляють реалістичність у життєвих домаганнях, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю і сім'єю.

Однак у сфері освіти, соціального просування і матеріального споживання їхні домагання є менш реалістичними. Більш високий рівень домагань в цих сферах не завжди підкріплюється відповідними професійними спрямуваннями.

Студентство визначається як особлива соціальна група, що характеризується спеціально організованим, просторово і тимчасово структурованими буттям, умовами праці, побуту і дозвілля, соціальною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій.

За Е. Еріксоном, перебування у закладі вищої освіти є «законодавчо закріпленою відстрочкою» у прийнятті людиною ролі дорослого, яку він у контексті формування ціннісної системи називає «психосоціальним мораторієм» [81, 45]. Однак, на думку більшості авторів, саме період навчання вважається для людини найбільш важливим у плані того, що відбувається в цей час професійного та особистісного самовизначення, становлення її як особистості.

Суспільство висуває до молодих фахівців все нові вимоги, закликаючи до відродження та розвитку національної культури, національної освіти, метою яких є формування гідного представника культури своєї країни. Виховання професіонала це не тільки озброєння його системою спеціалізованих знань, технологій, а й долучення до цінностей, ідеалів вітчизняної культури. Значиму роль при вибудовуванні системи ціннісних орієнтацій грає викладач, який зобов'язаний бути носієм і транслятором справді гуманістичних, конструктивних цінностей і зразком ціннісно-сформованої особистості.

Проаналізуємо ціннісні орієнтації студентської молоді. Для даної категорії характерна спрямованість на майбутнє, а їх фізичні і розумові здібності, які формують впевненість в собі, що нерідко перетворюється на самовпевненість. Для даного віку молоді характерна переоцінка цінностей, їх моральні погляди тільки складаються і систематизуються. В аналізі складних явищ оточуючої дійсності їм часто не вистачає гнучкості і життєвого досвіду старших поколінь.

Саме тому відсутність необхідного досвіду, юнацький максималізм, велика емоційна збудженість створюють в цей період життя труднощі, проте саме в цей період уточнюються ціннісні орієнтації.

Дослідники зазначають, що основний зміст ідеальної моделі ціннісних орієнтацій сучасних студентів закладів вищої освіти має включати в себе: збереження життя і здоров'я як вищих життєвих цінностей; першорядність духовно-моральних опор, таких як щастя, любов, хороша сім'я, майбутнє дітей, дружба, що особливо важливо в умовах нестабільності та життєвого

середовища; освіченість, хороша робота і хороше матеріальне становище; конкурентоспроможність, прагнення до професійної самореалізації, що будується на впевненості в собі, підприємливості, самостійності, завзятості, відповідальності, самовдосконаленні (в умовах появи нових можливостей, жорсткості конкуренції і вимог до професіоналізму); креативність, розвиток своїх здібностей та індивідуальності, збереження духовної незалежності і самоповаги (оскільки в даний час затребувані здатності приймати нестандартні рішення, створювати оригінальні проекти, критично мислити, відстоювати свою позицію і т.д.); активні соціальні контакти і соціальна компетентність, тобто встановлення сприятливих відносин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі (в даний час затребуване вміння працювати в команді, бачити можливі перспективи кар'єрного росту). Вирішення соціально-економічних та освітньо-виховних проблем суспільства передбачає вдосконалення аксіологічної підготовки майбутніх фахівців, від якої залежатимуть духовне здоров'я нації, рівень аксіологічної освіченості юних громадян, успішність їх адаптації до нових соціально-економічних умов і конкурентоспроможність на ринку праці [20, 9].

Саме ціннісні орієнтації визначають духовний стрижень особистості, виражають її ставлення до світу і до самої себе, впливають на спрямованість і зміст соціальної активності, наповнюють життя змістом, є системотвірним елементом світогляду. За домінуючими у суспільстві цінностями можна визначити рівень культурного розвитку суспільства, ступінь його цивілізованості, інтересів, що превалюють у суспільстві [38].

Багатьма дослідниками відзначається тісний зв'язок мотиваційної сфери особистості з її ціннісними орієнтаціями (Ф. Василюк, Б. Поршнев, В. Ядов та ін.). Вибір особистістю тих чи інших підстав для здійснення вчинку, поведінки, припускає перевагу одного мотиву всім іншим. Вивчення мотивації професійного вибору і системи ціннісних орієнтацій студентської молоді служить інструментом для виявлення змін, що відбуваються в суспільстві, щодо перспектив отримання вищої освіти, професійної підготовки.

Так, досліджуючи зміст ціннісних орієнтацій студентської молоді С. Замогильний, Ю. Ставропольський і Т. Дорждагва констатують, що «молодь як об'єкт соціології включена в якості активно діючої соціальної групи в механізми економічного і соціального розвитку, а теоретичні і прикладні дослідження соціальних проблем даної групи є одним з напрямків соціологічної науки, які найбільш активно розробляються» [27, 88]. Як правило, ціннісні орієнтації або установки являють собою засвоєні і прийняті людиною соціальні норми і культурні цінності, що виступають в якості цілей життя та основних засобів досягнення. Вони відіграють головну роль у регулюванні соціальної поведінки молодих людей і є продуктом соціалізації.

У недавньому минулому успіх виховання молоді оцінювався за єдиним критерієм, пов'язаним з оцінкою того, наскільки вдалося старшому поколінню передати дітям накопичений досвід, знання і цінності. Сьогодні цього явно недостатньо. Сучасна молодь є не тільки об'єктом виховання, але і суб'єктом соціальної дії, що вимагає принципово іншого підходу до проблеми її соціалізації, одним з місць реалізації якої можуть бути заклади вищої освіти.

Важливим аспектом у більш глибокому розумінні та змістовному вивченні проблематики ціннісних орієнтацій студентської молоді є міждисциплінарний підхід, що користується популярністю у наукових дослідженнях. У цьому напрямку спеціалісти різних галузей наук активно публікують навчально-методичні посібники, підручники, а також автореферати дисертацій, монографії, наукові статті, тези доповідей [67, 223].

Так, у філософських працях сучасних науковців постає проблема активності суспільства, системи освіти, громадського та політичного життя молоді, патріотичної свідомості – як засобів розвитку ціннісних орієнтацій майбутнього покоління.

В. Баранівський відзначає, що у структурі та системі ціннісних орієнтацій молодого покоління присутня деяка «негативність», наводить причини ситуації, що склалася, та пропонує альтернативні шляхи виходу за допомогою системи вищої освіти. Водночас автор відмічає позитивну тенденцію – а саме, зростання

патріотичної свідомості та активність молоді у громадському та політичному житті суспільства [8, 39-40].

С. Драч наголошує на підвищенні інтересу та концентрації громадської уваги до студентів. На думку автора, студенти як майбутня політична сила – є вагомим фактором політичного життя суспільства, тому виникає необхідність впровадити в навчальний процес вищої школи специфічні розділи у курсі кожної гуманітарної науки, які б сприяли формуванню ціннісних орієнтацій молоді [25, 30].

В. Воропаєва пояснює зміни у структурі ціннісних орієнтацій молоді через кризове становище соціуму та, як результат, виокремлює транзитивність і транспарентність цінностей. Зокрема, дослідниця наголошує на депресивності психологічного становища українського суспільства у межах світу [19, 257].

Система ціннісних орієнтацій молодого покоління, будучи психологічною характеристикою зрілої особистості, фіксує змістовне ставлення людини до соціальної дійсності і в цій якості визначає лінію її поведінки. Як елемент структури особистості ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність людини до здійснення певної діяльності по задоволенню потреб та інтересів, а також вказують на спрямованість її поведінки.

В. Смирнов виокремлює кілька типів ситуацій ризику, що відображають основні етапи процесу соціального розвитку молоді: «По-перше, це ризики, пов'язані з загрозою здоров'ю та життю молодих людей ... По-друге, ризики, пов'язані з невизначеністю і нерівністю життєвого старту. По-третє, ситуації, пов'язані з невизначеністю можливостей самореалізації. По-четверте, ситуації ціннісно-нормативної невизначеності, що включають в собі ризики соціальної дезорієнтації, аномії, розриву з соціальними інститутами» [65, 17].

В. Семенов зазначає, що ціннісні орієнтації молоді за останні 30-40 років зазнали помітних змін, особливо це стосується значущості праці. У радянський час, в 1960-ті – першій половині 1970-х рр., цінність цікавої роботи у молоді була на першому місці, її обирали не менше 2/3 респондентів; тепер вона знаходиться на четвертому місці. Це обумовлено, зокрема, тим, що в ході

реформ була скасована ідеологія особливої суспільної значущості праці, трудового виховання. У сучасних засобах масової інформації зник образ чесного трудівника, передовика виробництва, взагалі всякої трудящої людини. Бути робочим, техніком, інженером стало не престижно. Відбулася заміна «героїв праці» «ідолами споживання» (поп-зірки, гумористи, пародисти, астрологи тощо) [59, 43].

Таким чином, система ціннісних орієнтації особистості є багатофункціональним психологічним явищем. Сьогодні відбувається процес переоцінки цінностей. Перш за все, молодим поколінням, формуються нові життєві орієнтації та професійні стратегії.

Сутність та структуру ціннісних орієнтацій студентської молоді досліджували вчені в галузі філософії, педагогіки, психології, соціології. Це зумовлено низкою причин, які призвели до зміни ціннісних орієнтирів українського суспільства в цілому та студентської молоді зокрема, бо саме вона є головним рушієм цих суспільних змін. Протягом навчання в університеті студенти усвідомлюють свою приналежність до українського народу, проймаються почуттями поваги до національної історії, культури, традицій, звичаїв й виступають активною силою політичних змін, саме від них багато в чому буде залежати майбутнє незалежної української держави.

Ціннісні орієнтації виконують ряд важливих функцій: гармонізують та інтегрують духовний світ індивіда, зумовлюючи його соціальну значущість; визначають цілісність, унікальність і неповторність особистості; регулюють поведінку та діяльність людини у суспільстві, впливаючи на її дії та вчинки. Стійкість і внутрішня гармонійність системи вартостей забезпечує такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, здатність до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів, активність життєвої позиції. Тоді як нерозвиненість ціннісних орієнтацій – це ознака інфантилізму, панування зовнішніх «стимулреакцій» у поведінці людини, тобто її недостатньої особистісної зрілості [78].

В українському суспільстві складається стійка тенденція стихійної

самоадаптації молоді до умов життя. Зміна суспільної системи зумовили переоцінки значущості багатьох фундаментальних цінностей. У цьому контексті особливого значення набувають процес ціннісного самовизначення молоді у ЗВО, формування системи ціннісних орієнтацій, що має гуманістичну спрямованість і необхідна для успішної реалізації майбутньої професійної діяльності.

Переважаюча роль ціннісних орієнтацій у становленні до майбутньої професійної діяльності та життя загалом відмічена у роботі Н. Набіуліної, де наголошується необхідність приділення особливої уваги цінностям студентів у процесі навчання [43]. При цьому М. Хохолуш визначенні основні соціально-професійні ціннісні орієнтації студентів коледжу, що представлені такими групами як: морально-гуманістичні, психоаналітичні, психологічні та психолого-соціальні [75]. Переважаюча роль ціннісних орієнтацій у професійному становленні студентів коледжу доводиться у О. Коваленко, яка розглядає їх як провідний чинник становлення самостійності студентів [36].

Ціннісні орієнтації студентської молоді є культурним компонентом особистості. На різних вікових стадіях ті чи інші аспекти розвитку системи ціннісних орієнтацій з певною періодичністю виходять на перший план. Це має яскравий вияв у ціннісних орієнтаціях студентської молоді у політичній, комунікативній та культурно-соціальній сферах.

Дослідники диференціюють цінності культури на матеріальні та духовні. Саме розробка теорії цінностей життя дає змогу відповісти на питання виховного характеру: про сенс життя, її справжні і помилкові цінності, про життєвий оптимізм, в чому полягає дійсне щастя людини і т.д. [50, 12]. Соціальний статус і самопочуття сучасної молоді формують світоглядні, політичні, моральні правові та художньо–естетичні ціннісні орієнтації.

Сьогодні як ніколи повно можна виявити протистояння цінностей у масовій свідомості життя суспільства. Підростаюче покоління формує своє становлення в умовах нових соціальних цінностей і зміні багатьох старих відносин. Звідси поява депресії і песимізму, невіра в себе і своє майбутнє.

Виникає питання: жити в минулому, слухаючи розповіді старших про «прекрасні часи», коли нібито успішно вирішувалися «всі проблеми»; агресивно вести себе по відношенню до всіх нововведень; піти в «нікуди» або за допомогою власної активності домогтися успіху в житті.

В Україні все більше з'являється місць для можливостей фінансового самоствердження, де не вимагають високий рівень освіти і практики, але готові заплатити великі гроші. Хоча подібна робота не дає відчуття справжнього успіху, формує відчуття духовної порожнечі і безглуздя життя, для багатьох молодих людей це здається привабливим [61, 114].

Що стосується безпосередньо культурних ціннісних орієнтацій молоді, то в цій сфері спостерігається прагнення бути ближче до моди і до «красивого» життя. Втрачає колишню значущість цінність класичної культури, стаючи неактуальною і чужою. Споживчі орієнтації стають пріоритетними в ціннісних орієнтаціях студентської молоді. За результатами соціальних дослідження, проведених Л. Сокурянською, 63 % молоді проводять час свій вільний час біля комп'ютера або в компанії з друзями, слухаючи головним чином розважальну музику. Але при цьому 26 % студентів вважають за краще витратити свій час на відвідування студій, гуртків, 4 % – на самоосвіту і 7 % – заняття спортом. Це дає чітке уявлення про наявність проблеми культурної ідентифікації молоді, посилення процесів стандартизації культурного споживання та поведінки, пасивно-споживацького ставлення до культури [66, 221].

Поряд із цим, комунікативні ціннісні орієнтації у студентської молоді виявляються по-іншому. Так, відомо, що підлітки у віці до 18 років приблизно в півтора рази частіше, ніж молодь у віці старше 18 років, обговорюють з батьками вибір професії та плани на найближчі вихідні. Соціологічні дослідження показали, що респонденти старше 18 років в 1,5 рази частіше, ніж представники «молодшої групи», спілкуються з батьками, обговорюючи відносини з родичами, побутові проблеми, сімейний бюджет.

Молодь із сімей із середнім матеріальним статком частіше, ніж юнаки та дівчата з менш забезпечених сімей, обговорює з батьками навчальні справи і

вибір професії. Юнаки, що мають високі показники успішності, частіше, ніж молодь з невисокими відмітками, обговорюють з батьками навчальні справи, книги і фільми, покупки. Обговорення книг і фільмів залежить від освітнього статусу батьків. Підлітки, батьки яких отримали вищу освіту, частіше, ніж молодь, батьки яких мають більш низький освітній статус, обговорюють з батьками прочитані книги і переглянуті фільми [61].

Дослідження, проведені Т. Олинець, свідчать, що молодь, яка спілкується з батьками від двох і більше годин на день, на перше місце ставить навчальні справи (72,8 %), на друге – покупки (67,5 %). Третє місце займає тема вибору професії (63,1 %). Учасники опитування, які спілкуються з батьками менш тривалий час, цей варіант відповіді виділяють, відповідно, в півтора і в два з половиною рази рідше, ніж юнаки та дівчата, які спілкуються з батьками більше двох годин на день [47, 78].

Результати соціологічних досліджень свідчать про те, що вибір проблем спілкування з батьками залежить від кількості часу, який члени сім'ї можуть приділити спілкуванню один з одним. В умовах дефіциту часу на спілкування діти і батьки значно рідше обговорюють теми вибору професії, плани на найближчі вихідні, спілкування з друзями, книги та фільми.

Дослідження показують, що оцінка відносин у сім'ї залежить від її матеріального становища та соціального стану. Юнаки та дівчата з сімей з високим достатком частіше, ніж інші, вважають свою сім'ю дружною. Підлітки з родин із середнім рівнем добробуту відзначають, що відносини з одними членами сім'ї краще, ніж з іншими. Молодь з сімей з низьким достатком частіше зазначає, що для них типова ситуація, коли кожен сам по собі. Виявлено вплив тем спілкування з батьками на оцінку студентами відносин у родині. Юнаки та дівчата, які обговорюють з батьками взаємини з друзями, прочитані книги, переглянуті фільми, покупки, навчальні справи, плани на найближчі вихідні, вибір професії, частіше вважають свою сім'ю дружною. Таким чином, зацікавленість до спілкування підлітків з батьками формує ціннісне ставлення до сім'ї.

О. Сіпакова стверджує, що більше половини юнаків іноді обговорює події світового масштабу; четверта частина опитаної молоді постійно знаходиться в курсі подій в країні і за кордоном, регулярно обговорює їх зі своїм батьками; 16 % опитаних ніколи не говорять з батьками про події у світі. П'ята частина респондентів вказала, що з батьками у них немає єдиної думки в поглядах на події, що відбуваються в світі та країні [61].

Таким чином, одним з найважливіших чинників формування особистості є спілкування між членами сім'ї. По відношенню до підростаючого покоління воно виконує ряд функцій, що визначають успішність соціалізації молоді. Комунікація підлітків з батьками, крім задоволення безпосередньої потреби в спілкуванні, виконує ряд прихованих функцій: соціального контролю, морального та патріотичного виховання, професійної орієнтації, а також формування ціннісного ставлення до сім'ї.

Поряд з цим, важливими комунікативними цінностями для студентської молоді стають спілкування з однолітками та особами протилежної статі. В студентські роки вони виходять на перший план.

Політичні цінності у сучасної студентської молоді сформовані не достатньо, хоча деякі студенти виявляють цікавість до політичних процесів. Однак, у більшості молодих людей уявлення в цій сфері не структуровані та не конкретні. Характерними є патріотичні та демократичні ціннісні орієнтації, такі, як незалежність поглядів, розвиток українського державотворення тощо.

Система ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді, являє собою систему з традиційних цінностей: сім'я, здоров'я, комунікація та цінностей, пов'язаних з досягненням успіху: гроші, незалежність, самореалізація і т.д. Рівновага між ними є нестійкою. Моральні цінності майже неувійшли до списку базових цінностей сучасної студентської молоді, а духовні і культурні цінності займають останні рядки. Це пов'язано з тим, що молодь погоджує свою систему цінностей, насамперед, з критеріями життєвого успіху. Такі поняття, як чесно прожити життя, чиста совість, скромність відходять на другий план [61].

Соціологічні дослідження свідчать про те, що сучасна українська молодь,

у своїй більшості, зорієнтована на матеріальні цінності. Її досить сильно приваблюють гроші, заробітки, бізнес, участь в управлінських структурах. Поряд із цим спостерігається тенденція росту інтенсивних духовних пошуків, орієнтації на істинні цінності, що проявляється у збільшенні інтересу до світової та національної культури, історії своєї сім'ї, народу. Останнім часом під впливом героїчних подій на Майдані, російської агресії проти України наростає хвиля патріотизму в суспільстві, зокрема й серед молоді.

У відповідності до орієнтації на певні цінності, О. Вознюк [18] поділяє молодих людей на три типологічних групи.

Перша група – це молоді люди, які віддають перевагу попереднім цінностям, що отримало суспільство від радянської епохи та генерується нині лівими силами. Представники цієї групи підтримують в Україні комуністичну, соціалістичну ідеологію. Ця молодь схильна до протестів, пікетів, акцій непокори під керівництвом старших. У переважній більшості, ці молоді люди не підтримують шлях ринкових перетворень і є прихильниками авторитарної свідомості та симпатизують харизматичним лідерам і вождям.

Друга група – це ті, хто має діаметрально протилежні погляди до прихильників першої групи. Це молодь, яка повністю відкидає цінності минулого, відстоює ліберальну ідеологію та цінності тих суспільств, які мають розвинуту ринкову економіку, високий рівень соціального забезпечення громадян. Зокрема особисту власність на майно. За даними соціологічних досліджень, проведених серед української молоді, майже 2/3 молодих людей вважають себе прихильниками максимального збагачення кожної людини як умови створення багатого суспільства.

Третя група – це молоді люди (їх небагато), для яких характерно не просто заперечення «старого світу», а нетерпимість до будь-яких цінностей, окрім своїх власних. Такий тип молоді вчені визначають як квазіреволюційний, тому, що вони настільки радикальні, що не просто прагнуть розірвати свої відносини зі старим світом, але просто готові зруйнувати їх. Таким людям властива нетерпимість до накопичення [18].

На думку Н. Шеминог, розвиток ціннісних орієнтацій під час професійної підготовки повинен здійснюватись у трьох основних напрямках: формування загального ціннісного ставлення студентів до професії; формування професійного образу Я студента; розвиток ціннісних орієнтирів образу майбутньої діяльності. Відповідно, у студента повинна скластися система професійно-ціннісних орієнтацій, які визначатимуть ставлення особистості до особливостей професії, відображатимуть змістовну сторону, основу професійної діяльності, її цілі, а засоби регулюватимуть поведінку особистості у професійній діяльності [77].

Отже, ціннісні орієнтації – відіграють провідну роль у житті молоді особистості, оскільки визначають її мету та сенс життя і проявляються в усіх сферах людського життя. Ціннісні орієнтації не є константою. Вони суперечливі та динамічні, котрі відповідно до прийнятих у суспільстві норм і правил, продиктованих часом, відображають головні, істотні зміни взаємозалежності особистості із соціумом, а також зміни життєвих, швидкоплинних неочікуваних життєвих ситуацій.

1.3. Педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи

Сучасний етап розвитку українського суспільств пов'язаний з докорінними змінами в соціальному, економічному й культурному житті та супроводжується аномією – руйнацією ціннісно-нормативної системи як спільної основи соціальної інтеграції. Тому формування в українській молоді загальнолюдських цінностей й ціннісних орієнтацій набуває в українському соціумі особливої значущості, що викликано сукупністю чинників, провідними з яких, на нашу думку, є: зовнішні, пов'язані з процесами глобалізації й інтеграції, та внутрішні: суспільно-демократичні (пов'язані з розвитком України як незалежної демократичної держави) і соціально-економічні (зумовлені

соціальними та економічними змінами, що спричинили певні труднощі та суперечності щодо трактування і розуміння значною частиною молодих людей загально-цивілізаційних вартостей в їхньому житті).

Від рівня сформованості цього базового утворення залежить не лише глибина й стійкість поглядів, переконань і патріотичних почуттів, а й громадянська позиція та соціальна активність особистості, усвідомлення нею місця та ролі в політичному, соціально-економічному й культурному житті свого народу.

Основним чинником, що формує найпоширеніші ціннісні орієнтації, є суспільство. Кожен етап у розвитку суспільства характеризується своєю системою цінностей, визначається найбільш поширеною їх ієрархією, яка виступає щодо індивіда як нормативна, з якою він має співвіднести свої особистісні цінності. Соціальні зміни зумовлюють і перегляд набору базових життєвих цінностей. Це спричиняє критичне осмислення досвіду попередніх поколінь, формує нові уявлення про своє професійне майбутнє та майбутнє суспільства, призводить до переоцінки як загальнолюдських, так і професійних цінностей, оскільки нова ситуація в суспільстві змінює і традиційне ставлення до багатьох професій.

Педагогічний аспект проблеми формування ціннісних орієнтацій вимагає розгляду поряд з позитивними й негативних цінностей-вад. Ми стоїмо на позиціях, що ціннісні орієнтації – позитивні утворення в структурі особистості, тому що спрямовані на соціальний прогрес. Негативний аспект антицінностей можливо прослідкувати в особистісних орієнтаціях, які можуть мати подвійний характер. Так, є ряд дослідників, які вважають, що особистісні орієнтації містять спрямованість і на цінності, і на вади, які виправдовуються об'єктивною реальністю або громадською думкою. Л. Коберник наголошує, що проблема співвідношення ціннісних і особистісних орієнтацій – своєрідна межа психологічного та етичного, межа власне особистісного й призначення людини у світі [35].

Д. Леонт'єв процес засвоєння соціальних цінностей та їх трансформацію

в ціннісні орієнтації традиційно пов'язує з поняттям інтеріоризації, тобто рухом від цінностей соціальних груп до особистих. Учений виокремлює ще один не менш важливий аспект проблеми, це рух від структури індивідуальної мотивації, заснованої виключно на потребах (внутрішнє, біологічне) до структури, у якій головну роль відіграють цінності (внутрішнє, соціальне), що становить соціалізацію особистості [37].

Формування ціннісних орієнтацій ми розглядаємо як цілеспрямований організований вплив на аксіосферу особистості як вищого регулятивного утворення, що характеризується можливістю сприймати духовні цінності, емоційно ставитися до них, а в перспективі на основі певних ціннісних орієнтацій і виробляти їх; креативно привласнювати реальну дійсність, розширюючи свідомість, світогляд, світовідчуття об'єктивного світу.

Проблема ціннісних орієнтацій студентської молоді завжди була однією з найбільш актуальних. Держава, суспільство усвідомлюють, що від стану молоді, її світоглядних життєвих позицій та практичних дій залежить майбутнє країни. Студентська молодь, очевидно, є найбільш активним її загоном. А тому зі зміною об'єктивних обставин та суб'єктивних чинників суспільного розвитку залишається необхідним аналіз, прогноз та вплив на процес формування ціннісних орієнтацій студентів.

Юнацький вік – час інтенсивного формування світогляду, системи оціночних суджень, моральної сфери людини, його переконань і ідеалів. Утвердження у молодого покоління «нової системи цінностей, котра ґрунтується на національній гордості та гідності», виховання почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, активної громадянської позиції нині є одним із найважливіших пріоритетів всіх соціальних інститутів і визнано загальнодержавною проблемою [9, 16].

У Постанові Верховної Ради України від 23 лютого 2017 року № 1908-VIII Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» звернено особливу увагу на формування системи ціннісних орієнтацій молоді, яка має

здійснюватися на засадах практико-орієнтованого підходу на основі урізноманітнення форм роботи з молоддю з метою виховання самостійної особистості, відповідальної за власне життя та життя країни, активного члена громадянського суспільства [53].

Підвищення ефективності формування ціннісних орієнтацій набуває особливого значення в умовах навчання у вищій школі. Адже освіта є системою, яка одночасно відповідає на потреби і запити юнаків в їх особистісному і професійному становленні та задовольняє соціальне замовлення у формуванні освіченої, творчої, гармонійно розвиненої особистості зі сформованими громадянськими, моральними якостями, гуманістичним світоглядом та національною гідністю

Отже, у складних соціально-економічних, політичних умовах сьогодення України саме вища школа формує нові покоління громадян, які можуть мати високий соціальний статус і виконувати важливі суспільні ролі, ствердитися як самобутні індивідуальності, «...для яких самостійність, самодостатність і відповідальність є вершинними смисло-ціннісними надбаннями» [9].

Сьогодення ставить студентську молодь перед необхідністю визначити свої життєві цілі, стати особистістю. Нове нерідко суперечливо уживається зі старими цінностями, це може призводити до конфлікту поколінь, цінностей, народів. Українське суспільство є суспільством трансформаційним, яке орієнтовано на нові пріоритети, центром, яких виступають демократичні цінності. Ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Основою дослідження нашої теми є ключове поняття «ціннісні орієнтації». За умови чіткого визначення сутності цього поняття можливо виявити значення ціннісних орієнтацій, їх функцій і місця в структурі розвитку особистості.

Методологічною базою освіти і виховання молоді в XXI ст. є філософська теорія цінностей і педагогічна теорія ціннісного виховання особистості. Кожна молода людина, з одного боку, успадковує духовні щедристі попередніх

поколінь, їхні традиції, вірування, звичаї, мову, культуру, а з іншого боку проходить процес усвідомлення володіння цим духовним багатством та формування соціальної, етнічної самоідентифікації.

Саме завдяки інтересам та переконанням формуються цінності особистості, що є результатом сукупності суперечливих мотивів і стимулів. Вчені Г. Майборода та О. Кретова особливого значення в педагогічній теорії надають цінностям духовного характеру – це цінності розумового виховання, сучасних ідей, високих моральних та естетичних уявлень. Вони є показниками духовного здоров'я й духовної зрілості особистості та суспільства [41].

Таке ж підтвердження сутності ціннісних орієнтацій студентської молоді відображено в дослідженнях Н. Бондар, А. Козлова, З. Сікевича, В. Лісовського, К. Нечаєвої, Є. Подольської, І. Попової. Більшість наукових досліджень розкриває значимість вузівського етапу формування особистості, важливості цього періоду для її духовного розвитку, формування ціннісних орієнтацій тощо.

У цьому значенні Т. Бутківська акцентує увагу на залежності цінностей особистості від потреб суспільства [13]. О. Савченко вважає, що сучасний стан педагогічної теорії й практики вимагає наукового визначення систем цінностей: тих, на які має орієнтуватися освіта сьогодні і в перспективі; тих, які мають створюватися, формуватися в самому освітньому процесі [57, 6].

Л. Панченко, розглядаючи питання формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства, як критерій гуманізації освіти виділяє таке: [51, 27-28]:

1. Оволодіння загальнолюдськими цінностями й способами діяльності, що містяться в гуманітарному знанні та культурі.
2. Обов'язкова наявність поглибленої мовленнєвої підготовки.
3. Гуманітарні дисципліни в загальному обсязі дисциплін, що вивчаються, повинні становити не менше ніж 15 – 20% для негуманітарних навчальних закладів і відсоток їх повинен збільшуватися.
4. Усунення міждисциплінарних неузгодженостей і по вертикалі, і по

горизонталі.

Таким чином, загальнолюдські цінності, формування яких стає пріоритетом у виховному процесі закладу вищої освіти, визначені ціннісні орієнтації слугують домінантою всього життя людини: і як фахівця своєї справи, і як особистості, і як індивідуальності, в усій сукупності проявів. Сформована духовно-моральна система особистості, завдяки таким якостям як совість та гідність, постійно збагачується й забезпечує неперервний самореалізаційний потенціал людини та зумовлює почуття суспільної відповідальності спеціалістів за результати своєї діяльності.

Отже, вищій освіті відведено важливу роль фундаменту у формуванні цінностей та ціннісних орієнтацій. Останні визначають якість та спосіб життя особистості протягом усього свідомого існування. Але особливо актуалізуються пошуки ціннісних орієнтирів у юнацькому, студентському віці. Саме в цей період у юнаків загострюється увага до власного духовного світу, вибору моральних пріоритетів, виникає прагнення й актуалізуються пошуки можливостей самовираження й самоствердження, проявляється інтерес до ціннісного поля особистісного існування, перспектив духовного життя. Тобто студентський вік – вік, у якому відбувається ціннісне самовизначення особистості. Цей вік має в особистісному відношенні особливе значення як період найбільш активного розвитку моральних та естетичних почуттів, становлення та стабілізації характеру, оволодіння повним комплексом соціальних функцій дорослої людини, включаючи громадянські, суспільнополітичні, професійно-трудові [3].

Виховання особистості, формування її ціннісних орієнтацій за своєю сутністю – процес інтегративний, оскільки передбачає поєднання найрізноманітніших, часто навіть протилежних властивостей і якостей у єдине ціле.

Ціннісні орієнтації, поєднуючись з потребами, інтересами, життєвими цілями, установками, формують цілісну структуру особистісних якостей, серед яких, на думку А. Здравомислова, ціннісні орієнтації особистості постають

«віссю свідомості». Усі інші складові цієї структури перебувають у залежності від неї [28].

Г. Предвічний виокремлює три етапи формування ціннісної орієнтації:

- 1) усвідомлення потреб;
- 2) порівняння потреб з предметами і явищами, що оточують світ, і вироблення ставлення – позиції до світу;
- 3) формування усвідомленого ставлення до речей, умов і форм задоволення потреб [68].

Отже, ціннісні орієнтації формуються в процесі засвоєння людиною певного соціального досвіду і проявляються в її переконаннях, інтересах.

Процес формування ціннісних орієнтацій відбувається від конкретного до абстрактного: спочатку формується ставлення до конкретних людей, їх вчинків, а потім на цій основі відбувається становлення відношення людини в принципі.

Т. Горохова [24] зазначає, що ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом системи цінностей суспільства, що змінюється з розвитком історії. На сучасному етапі розвитку суспільства ми спостерігаємо зменшення ролі духовного та зростання матеріального фактору у ціннісних орієнтаціях, діяльність людей в більшості випадків спрямована лише на задоволення матеріальних потреб. Формується споживацька психологія, домінуючими рисами характеру людей, зокрема і студентської молоді, стають заздрість, егоїстичність, корисливість, прагматизм. Така ситуація вимагає вдосконалення виховної роботи серед студентів, повернення на чільне місце в ієрархію ціннісних орієнтацій особистості загальнозначущих моральних цінностей. Відповідно важливого значення набуває провадження виховної роботи зі студентською молоддю з опорою на досвід українського народу. Адже цінність української народної педагогіки – в її органічній єдності з укладом життя народу, його історією, культурними і побутовими традиціями. Народна педагогіка містить велику кількість навчально-виховних засобів, провідними серед яких є рідна мова, усна народна творчість, національна міфологія і символіка, народне мистецтво, національні традиції, звичаї і обряди, народні

ігри, іграшки, ритуали та урочистості, безпосередня особиста праця, природа, колискова пісня, скоромовки, оповідання, казки, частівки, утішки, забавлянки, закликанки, атмосфера рідної домівки, приклад старших, дитяча самодіяльність, народні афоризми, прислів'я, приказки. Ідеї та засоби народної педагогіки глибше і повніше втілюють у собі людську духовність [24].

Сформовані українським народом цінності відображають позитивний досвід і надбання у сфері моралі, світогляду, орієнтують на моральні норми й принципи життя, закріплені у традиціях, звичаях, віруваннях, які підтримуються організацією та устроєм життя.

Про необхідність звернення до досвіду народу, народних традицій та звичаїв у вихованні молодого покоління зазначається в таких нормативних документах, як Національна доктрина розвитку освіти, Концепція національного виховання студентської молоді, Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») та ін.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року визначила головною метою освіти: передачу молодому поколінню «соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій основі формування особистісних рис громадянина України», серед яких найважливішими є національна самосвідомість і розвинена духовність [44].

Велику роль у формуванні цінностей у молоді відіграють дорослі, вони надають підтримку для вдосконалення власної системи саморегуляції, розвитку самостійності і цілеспрямованості молодого покоління. Якщо провести дослідження ціннісних орієнтацій даної вікової групи, то окреслиться така закономірність – юнаки на перше місце відносять свої інтереси, кар'єру та професію, гроші, а дівчата – взаємовідносини з юнаками, сім'ю, здоров'я в родині. В таких особливостях перш за все має прояв – соціальне очікування.

Кожна молода людина в період навчання у виші намагається максимально розкрити свій особистісний потенціал, а тому невизнання оточуючими дуже сильно нею переживається. У групі людей, де відносини

будуються на взаєморозумінні, взаємодовірі, повазі один до одного, тобто в колективі, в якому у взаємодії переважають загальнолюдські цінності і, як результат, – загальнолюдські якості: чесність, людяність, порядність тощо, створюються можливості для розкриття, розвитку і реалізації індивідуальних здібностей кожного студента.

Важливим компонентом ціннісної самосвідомості є її життєві орієнтації. Вони виконують функцію включення суб'єкта в ті чи інші форми соціальної діяльності й виступають як відносно самостійні, функціонально єдині підсистеми ціннісних уявлень про певні сфери діяльності та пов'язані з ними соціальні цінності.

Життєва орієнтація формується залежно від того, носієм яких цінностей є те чи інше коло занять для людини і якого значення набувають ці цінності в її свідомості [52].

Як компонент молодіжної свідомості, життєва орієнтація включає в себе всі характерні для ціннісних орієнтацій рівні: емоційний, що характеризується, в першу чергу, соціальними почуттями; когнітивний, що виражає свідому спрямованість на форми життєдіяльності; поведінковий, що виражає готовність вести ту чи іншу діяльність.

Найважливіша характеристика ранньої юності – орієнтація на майбутнє, яка створює позитивне емоційне тло ставлення особистості до себе, стимулює її активність і є основою її розвитку. Процес засвоєння цінностей життя і їх перетворення на змістовні елементи ціннісних уявлень виступає психологічною основою формування ціннісних орієнтацій особистості молодої людини. Цей процес проходить три взаємопов'язаних етапи: на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалась особистість до цього, а тому власний досвід життєдіяльності виступає важливим джерелом ціннісних орієнтацій; на другому етапі засвоєння цінностей проходить не лише шляхом утворення цілісних емпіричних уявлень, а й комунікативних засобами масової інформації і пропаганди; необхідною умовою, основою третього етапу є діяльність, виражена в особистих внутрішніх відношеннях до об'єктивних умов

свого життя. Усвідомлення свого місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є центральним новоутворенням психічного й особистісного розвитку в цьому віці.

Юнацький вік є періодом життєвого, соціально-рольового, професійного, особистісного, морального самовизначення й індивідуалізації (усвідомлення власної неповторності). Юність потребує від особистості знання власних можливостей та перспектив. Ця вимога задовольняється у процесі вироблення власного світогляду, смисложиттєвого та ціннісного вибору, формування життєвих планів і програм. Саме юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації як стійкого елемента життєвої перспективи [52].

Ціннісні орієнтації є засобом диференціації особистістю об'єктів довкілля за їх значущістю та визначають стійке ставлення суб'єкта до оточуючого світу, яке формується у процесі свідомого вибору ним життєво значущих для нього об'єктів. Джерелом формування ціннісних орієнтацій виступає смисложиттєва активність особистості, що визначає рівень її прагнень та орієнтацію у процесі діяльності для досягнення конкретних цілей.

Зважаючи на велике різноманіття ціннісних орієнтацій молоді, їх можна поділити на певні категорії, зокрема: інтелектуально-освітні цінності, культурні цінності, політичні цінності. Соціологи дослідили також, які саме переваги надавали молоді люди у названих категоріях.

Інтелектуально-освітні цінності необхідно розглядати в ракурсі розумового, творчого потенціалу, який на жаль значно знизився за останні роки. Цей феномен вчені пов'язують, насамперед, з погіршенням фізичного та психічного здоров'я молодого покоління. Швидко збільшується кількість захворювань, росте число людей з розумовими вадами, дефіцитом ваги, це є наслідком алкоголізації, вживання наркотиків, куріння серед значної кількості населення а також неповноцінного харчування, батьківського недогляду, постійних стресових ситуацій. Соціологи твердять, що свої інтелектуальні здібності молодь оцінює досить низько. В очах молодих продовжує падати цінність розумової праці, освіти і знань.

Щодо культурних цінностей сучасної молоді, то суспільство, яке на перший план поставило матеріальне благополуччя та збагачення, формує відповідну культуру і життєві потреби молоді. Електронні засоби масової інформації заповнюють значну частину їх вільного часу і виступають як важливий інструмент формування духовного світу, культурних цінностей та установок для сучасної молоді. Зокрема, для 1/3 молодих людей перегляд телепередач – є першочергове заняття у вільний час. Наприклад, універсальний характер, за спостереженнями науковців, має для багатьох молодих людей акт покупки добре розрекламованих товарів. Залучення до світу престижних і красивих речей стає самоціллю існування, смыслом буття. Культ моди, речей, споживання оволодіває свідомістю молоді і набуває універсального характеру. Класична культура починає втрачати цінність і привабливість.

Аналіз стану політичних вподобань молоді дає можливість стверджувати, що вони в достатній мірі різнополюсні. Кількість молодих людей, які постійно цікавляться політичними подіями в країні становить лише 13,2 %, тоді як 33,4 % політикою не цікавляться зовсім. Молодь в політичних цінностях є досить прагматичною: політика розглядається молодими людьми як засіб завоювання авторитету та лідерства [18].

На початку XXI ст. розвиток і світогляд молоді зазнав великих змін. Порівняно з попередніми роками молодь стає більш розкутою та самостійною, починає орієнтуватись в сучасному суспільстві. Але не завжди самостійність позитивне явище. Звісно, що зараз змінились й життєві цінності нового покоління, якщо років 10–20 назад основним завданням для молоді було вчитися, поважати старших, цінувати батьків, то зараз молодь не дуже цікавить думка їх батьків та друзів, більш помітним став егоїстичний характер молоді. Таким чином, ціннісні орієнтації – це, перш за все, надання переваги або відмова від певного змісту як життєво організуючих початків і готовність вести себе з ними відповідно. У цьому випадку ціннісні орієнтації, відповідно, окреслюють: загальну спрямованість інтересів і прагнень особистості; ієрархію індивідуальних зразків; цільові і мотиваційні програми; уявлення про дійсне і

механізми селекції за критеріями значимості; міру готовності і рішучості до реалізації власного «проекту» життєвої лінії.

Ціннісні орієнтації особистості не тільки визначають мотивацію індивідуальної поведінки, але й складають світогляд людини. Ціннісні орієнтації молоді формуються в процесі її соціалізації під впливом виховання та навчання. Оскільки інтерес до студентської молоді, як до важливого фактору політичного життя суспільства, постійно збільшується, системі освіти, очевидно, слід акцентувати увагу на те щоб гуманітарні науки краще сприяли формуванню необхідних для суспільства ціннісних орієнтацій студентів, адже молодь – це реальна політична сила [8, 44].

Формування ціннісних орієнтацій особистості студентської молоді людини можна уявити у вигляді трьох етапів: на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів. На другому етапі засвоєння цінностей відбувається шляхом створення комунікативних та цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, основою третього етапу є діяльність, обумовлена особистісним внутрішнім відношенням до об'єктивних умов траєкторії життя [70, 227].

Саме педагогічні працівники актуалізували потреби в пошуках й формуваннях нових культурних та ціннісних орієнтацій людського буття. В соціально-економічних, політичних умовах України зростає актуальність морально-аксіологічної проблематики. Під поняттям «аксіологічний підхід» ми будемо розуміти направленість виховного процесу у вищому навчальному закладі на формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. У цьому випадку «провідними поняттями аксіологічного підходу є цінність, аксіологічна характеристика особистості як суб'єкта ціннісних відносин, загальні аксіологічні категорії – значущість, ідеал, сенс, соціальні норми, оцінка, ціннісні орієнтації й ставлення, установка, а також особистісні цінності – потреби, мотивація, мета, розвиток, самореалізація, професіоналізм тощо» [54, 56]. Отже, історія людства сформувала ідеальну уяву про людину як особистість, суттю якої є духовні прагнення. Саме це уявлення про «гідну

людину» є сьогодні планетарним і таким, що саме собою розуміється.

Педагогічний аспект цінностей, ціннісних орієнтацій розглядається в контексті виховання, емоційного розвитку, навчання, світоглядного зростання особистості. У цьому ракурсі треба звернути увагу на фундаментальний висновок І. Беха, що «в духовно досконале Я може трансформуватися завдяки вищим цінностям, до яких прагне особистість і які в такому разі відповідатимуть реальним масштабам її духовного Я, визначаючи його справжню якість» [10, 6]. Учений вважає, що основною метою виховання є привласнення особистістю вищих духовних цінностей, що відображають «реальний масштаб духовного Я». Основним орієнтиром сучасної педагогіки, підґрунтям ціннісних орієнтацій, на думку О. Вишневського, повинна стати «здатність людини до саморегламентатії, усвідомленого самообмеження та самоподолання» [17, 12].

А. Шиделко зазначає, що саме ціннісні орієнтації забезпечують цілісність і стійкість особистості, утворюють загальну спрямованість її інтересів і прагнень, утворюють певну ієрархію індивідуальних переваг, формують рівень домагань особистості, тому так важливо сформувати в майбутнього фахівця систему ціннісних орієнтацій [78]. Відтак, ціннісні орієнтації можна визначити як спрямованість суб'єкта на діяльність і певні цінності, які можуть бути сформовані вже у процесі цієї діяльності. Такий підхід обумовлює розгляд професійної підготовки як ціннісно-зорієнтованої діяльності. З урахуванням цих положень особливого значення набуває ціннісно-мотиваційний компонент підготовки. Водночас формування когнітивно-процесуального компонента діяльності (знання, уміння, навички) зумовлене саме ціннісними орієнтаціями особистості [58, 64].

У контексті дослідження важливим є визначення тих цінностей, які є основою для формування когнітивного компонента підготовки. Як відомо, кожна професія має свою сукупність цінностей, специфічних для кожного виду діяльності. Серед них особливе значення мають ті, що визначають ставлення особистості до цієї діяльності, а отже, й мотивацію студентів до навчально-

пізнавальної діяльності у процесі професійної підготовки.

За даними досліджень Т. Садова [58] виділила загальні для студентів цінності, що впливають на вибір професії, ставлення до неї і мотиви участі у професійній діяльності:

- зміст професійної діяльності й зумовлені ним можливості самореалізації особистості (відповідність інтересам і здібностям, творчість у праці, можливість самовдосконалення);

- суспільна значущість праці, що визначається її результатами (корисність людям і суспільству);

- суспільна оцінка трудової діяльності, соціальний статус професії (повага тих, хто оточує, суспільне визнання);

- ціннісне ставлення до режиму й умов праці: соціально-економічних (характер праці, винагорода за неї), морально-психологічних (можливості міжособистісного спілкування, досягнення успіхів, професійне зростання) тощо [58, 67].

Отже, ціннісні орієнтації – найважливіша складова особистості, що має у своїй структурі мотиваційний, когнітивний, емоційний, оцінювальний та інші компоненти. Роль ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони визначають спрямованість професійної діяльності, надають їй вартості, що містить зміст, дозволяють зайняти певну позицію, регулюють поведінку, формують способи самоактуалізації тощо [42, 210].

Процес формування ціннісних орієнтацій проходить в онтогенезі, а тому, очевидним є й різні умови і фактори, що впливають на цей процес на різних вікових етапах.

Як стверджує О. Скобедіна [62], на етапі зрілої юності (18-20 років) продовжується інтенсивний розвиток самосвідомості, молоді люди самовизначаються в системі моральних цінностей. У цей період людина стоїть перед вибором способу власного життя: вступ до вищого навчального закладу, від вибору якого залежить самореалізація та задоволення потреб особистості, або включення у практичну діяльність. І професійне самовизначення і вибір

поля діяльності відбувається з урахуванням ціннісних орієнтацій особистості. Однак, треба відмітити, що сьогодні, в часи кризи, значних змін зазнав і ринок праці, що не в змозі забезпечити робочими місцями молодь. Типовою ситуацією для сучасного юнака є неможливість працевлаштування (через брак робочих місць) та одночасова неможливість вступу до вищого навчального закладу (через брак коштів). Низький рівень домагань, інфантильність, несформованість системи життєвих цінностей або орієнтація на штучні цінності є тими причинами, що унеможливають позитивне входження у самостійне, доросле життя. Це ще раз підкреслює важливість сформованості ціннісних орієнтацій в житті людини, а отже, й детального вивчення умов їх формування [62, 522-523].

Отже, можна зробити висновок, що ціннісні орієнтації, як психологічне новоутворення особистості, організують та скеровують діяльність суб'єкта, його відношення до себе та оточуючого. Здійснений аналіз проблеми доводить, що процес становлення ціннісних орієнтацій має динамічний характер та об'єднує такі сфери особистості: соціальну, психологічну, педагогічну.

Як бачимо, система ціннісних орієнтацій є багатофункційною, бо одночасно виконує кілька функцій. Отже, чим вище ранг цінностей особистості, тим вона незалежніша від історичних умов, соціальних змін, поглядів і смаків окремих людей.

Разом з тим є потреба у вивченні змістових й структурно-динамічних характеристик системи ціннісних орієнтацій студентів закладу вищої освіти, більшість проаналізованих досліджень не повністю висвітлюють питання формування ціннісної сфери особистості, а саме прикладний його зміст. Важливим для нас є проблема вивчення шляхів та методів, створення ефективних педагогічних умов для формування ціннісних орієнтацій студентської молоді, оскільки саме на цьому віковому етапі здобувається перший досвід самовираження, самоствердження, саморозкриття, відбувається становлення майбутньої української нації в умовах ціннісно-нормативної невизначеності й соціально-економічної нестабільності.

Н. Яремчук [83] виділяє педагогічні умови, які будуть сприяти формуванню ціннісних орієнтацій студентів. А саме:

1) реалізація відкритої системи зв'язків із суспільством та ідей волонтерства як форми соціальної активності особистості;

2) впровадження у практику роботи класичних університетів варіативної (ступеневої) моделі підготовки з урахуванням провідних чинників (навчальні та психолого-педагогічні предмети, педагогічні практики, спецкурси, позааудиторна робота);

3) інтеграцію засобів підготовки до виховної діяльності;

4) урахування можливої специфіки майбутньої виховної діяльності (тип навчального закладу, профіль галузі тощо);

5) цілеспрямоване засвоєння професійно значущих для виховної діяльності умінь і навичок;

6) професійну орієнтацію підготовки студентів до виховної діяльності;

7) адаптацію викладачів кожної спеціальної дисципліни до змісту виховного процесу в навчальному закладі;

8) визнання пріоритету виховного навантаження їх предмета у формуванні особистості студентів;

9) конкретизацію виховних знань і умінь, якими повинні оволодіти студенти, вивчаючи спеціальні предмети [83].

Спинимось докладніше на визначенні педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій студентів.

За баченням Н. Єрошиної «умови – це сукупність соціально-педагогічних і дидактичних факторів та методичних чинників, які впливають на навчальний процес, керівництво ним із застосуванням ефективних форм, методів, прийомів» [26, 22].

У загальному визначенні поняття «педагогічні умови» – це умови, в яких ефективно відбувається процес навчання. Н. Бугаєць визначає педагогічні умови як необхідні і достатні обставини, від яких залежить ефективність навчально-виховного процесу [12]. Л. Сподін під педагогічними умовами

розуміє обставини, за яких процес навчання буде більш ефективним. Педагогічні умови підпорядковані зовнішнім і внутрішнім чинникам: зовнішні – організація навчально-виховного процесу; зміст навчального матеріалу; між особистісні взаємодії; внутрішні – мотивація суб'єктів навчання; потреба у самовдосконаленні; нахили; уподобання тощо [69].

Формування ціннісних орієнтацій особистості відбувається під впливом різних умов. Умови можуть складатися незалежно від суб'єкта, діяти опосередковано, неорганізовано, мати некерований характер. У цьому випадку зародження ціннісних орієнтацій можна розглядати як процес їхнього становлення. З появою спеціально організованого впливу на становлення ціннісних орієнтацій і цілеспрямоване створення спеціальних умов (професійна освіта), такий процес набуває характеру формування ціннісних орієнтацій. Виділяють зовнішні (середовище, соціум, культура, в яких зафіксовані цінності) та внутрішні (потреби, інтереси, властивості особистості) умови формування ціннісних орієнтацій. Вплив зовнішніх умов обумовлено визнанням соціальної природи людини, її психіки. Здійснювати присвоєння соціально ціннісного змісту людині дозволяють особливості її внутрішнього світу. Внутрішні умови освоєння ціннісного змісту навколишнього світу формуються у людини протягом її життя та розвитку.

Багатьма дослідниками відзначається тісний зв'язок мотиваційної сфери особистості з її ціннісними орієнтаціями. В. Ядов, розмежовуючи соціально-психологічний та загально-психологічний підходи щодо дослідження ціннісних орієнтацій, зазначає, що в соціальній психології це сфера дослідження соціалізації індивіда, його адаптації до групових норм і вимог, а в загальній психології – вивчення вищих мотиваційних структур життєдіяльності [82, 16].

Р. Вдовиченко пропонує такі педагогічні умови формування професійно ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців як, формування позитивної мотивації до оволодіння професійно ціннісними орієнтаціями студентами з установкою на їх подальший самостійний розвиток; інтегрування різнопредметних знань для формування системи професійно ціннісних орієнтацій (інтеграція знань

служує першим етапом і є базою для формування ціннісних переконань, установок, а в кінцевому результаті – поведінки особистості); формування системи професійно ціннісних орієнтацій студентів як важливої складової майбутньої професійної діяльності [14].

У своїй дисертації О. Золотарьова доводить, що ефективність формування ціннісних орієнтацій студентів у процесі виховної роботи вищого технічного навчального закладу суттєво підвищиться за таких педагогічних умов: формування суб'єктності особистісної ціннісної життєдіяльності студентської молоді; створення аксіологічного виховного простору вищого технічного навчального закладу; використання активних, інноваційних методів виховання для включення студентів у процес інтеріоризації цінностей та збагачення своєї аксіосфери [30].

К. Кабриль [33] виділяє наступні педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню ціннісних компетентностей майбутнього вчителя музики у процесі диригентсько-хорової діяльності:

- забезпечення гуманістичної спрямованості змісту диригентсько-хорової підготовки майбутнього вчителя музики;
- ціннісно-творча взаємодія викладача зі студентами у процесі роботи над хоровими творами;
- стимулювання ціннісно-орієнтаційної діяльності студентів в період педагогічної практики [33].

У моделі формування гуманістичних цінностей у фаховій підготовці майбутнього вчителя О. Алексаєндрова [2] виділяє наступні педагогічні умови:

- орієнтація на виховну систему, засновану на гуманістичних цінностях;
- гуманізація та гуманітаризація освітнього середовища;
- реалізація особистісно-орієнтованого підходу та гуманістично орієнтованих педагогічних технологій в навчально-виховному процесі;
- розвиток ціннісно-мотиваційної домінанти особистості;
- реалізація системи гуманістично спрямованих виховних заходів [2].

Оптимальними для формування ціннісних орієнтацій студентів

Н. Глинянюк визначає такі педагогічні умови: необхідність застосування яких у певній послідовності стимулюватиме процес формування й присвоєння ціннісних орієнтацій: організація й стимулювання рефлексивної діяльності студентів для орієнтації на ті чи інші цінності; розробка й упровадження спеціального курсу знань, що інформує про цінності; використання діалогових технологій у процесі роботи з формування ціннісних орієнтацій [21].

Таким чином, вважаємо, що педагогічними умовами формування ціннісних орієнтацій студентів є такі:

- формування позитивної мотивації студентів до майбутньої професії;
- використання активних, інноваційних методів виховання спрямованих на розвиток та удосконалення психічних навичок та особистісних здібностей майбутніх фахівців, необхідних для реалізації навчальної діяльності;
- використання комплексу індивідуальних і творчих завдань, орієнтованих на розкриття особистості студента.

Зазначимо, що фундаментальним чинником реалізації особистості студента ЗВО у професійній діяльності, виступають ціннісні орієнтації, оскільки вони визначають першорядне ставлення особистості до професійних цілей, завдань і правил, а також перспективу її самореалізації у професії. Зазначимо, що чітке визначення професійних преференцій ідентифікує особистість студента із обраною професією, а також усіма вимогами, правилами, законами, завданнями, які вимагає обраний фах.

Саме ціннісні орієнтації забезпечують цілісність і стійкість особистості, утворюють загальну спрямованість її інтересів і прагнень, утворюють певну ієрархію індивідуальних переваг, формують рівень домагань особистості, тому так важливо сформувати в майбутнього фахівця систему ціннісних орієнтацій.

Отже, сучасна вища освіта повинна спрямовувати свою діяльність на здатність допомогти майбутньому фахівцю в опануванні саме тих ціннісних орієнтацій, які б сприяли його професійному вдосконаленню та подальшій самореалізації в соціумі. Адже здобуваючи певні професійні навички студент водночас засвоює і багатогранність національної культури, збагачується

новими знаннями, переосмислює набуті раніше вартості, і прагне до вдосконалення та сприйняття нових, пов'язаних із майбутньою професією вартостей, котрі ще не сформували стійку ієрархією, але вже істотно зумовлюють характер подальших життєвих планів.

Встановлено, що рівень сформованості ціннісних орієнтацій впливає на вибір діяльності і мотиви спілкування. Виступаючи системоутворюючим фактором соціально активної позиції студента, ціннісні орієнтації впливають на взаємозв'язок її потреб та розвиток і формування особистості, на вибір життєвого шляху.

Отже, процес формування ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти необхідно розглядати як неперервний, свідомий, цілеспрямований процес становлення аксіосфери, що ґрунтується на взаємодії внутрішньо значущих і активно-творчо сприйнятих зовнішніх чинників, на принципах національної спрямованості, гуманізації виховного процесу, цілісності, акмеологічності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, превентивності; визначається певним механізмом та етапами; відрізняється цілісністю особистісно-змістового та операційно-діяльнісного компонентів; спрямований на збагачення ціннісних, сутнісних сил особистості, привласнення духовних орієнтирів розвитку та виявляється в принциповій незавершеності ціннісного самозбагачення, що виражається в реальній діяльності з виробництва нових цінностей.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

2.1. Методика організації та проведення дослідження

Визначення стану сформованості ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи проводився на базі Запорізького національного університету. Експериментом було охоплено 35 студентів другого курсу факультету іноземної філології.

На початку експерименту нами було визначено показники та рівні ціннісних орієнтацій студентів.

На основі проведеного теоретичного аналізу нами визначено наступні показники сформованості ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи: наявність знань про закономірності, структуру, етапи, формування ціннісних орієнтацій; активність у пошуку шляхів ціннісного розвитку; сформованість практичних цінностей-умінь; здатність креативно привласнювати реальну дійсність.

На основі визначених показників виділено високий, середній та низький рівні сформованості ціннісних орієнтацій студентів.

Високий рівень сформованості свідчить про повні знання студентів про закономірності, структуру та етапи формування ціннісних орієнтацій. У студентів спостерігається висока осмисленість життя; виражена орієнтація на досягнення успіху, активність, ініціативність, стійкість життєвих і професійних інтересів. Практичні цінності-уміння достатньо повно та на високому рівні представлені в структурі особистості студента.

Середній рівень сформованості ціннісних орієнтацій студентів характеризується фрагментарними знаннями про закономірності, структуру,

етапи формування ціннісних орієнтацій. У студентів виражений середній рівень осмисленості життя; інтуїтивно-ситуативне використання ціннісного досвіду діяльності, сформованість практичних цінностей-умінь має ситуативний відтінок, студент нерегулярно використовує останні для свого саморозвитку.

Низький рівень сформованості ціннісних орієнтацій студентів передбачає несистематизовані знання про закономірності, структуру, етапи формування ціннісних орієнтацій; нереалізованість усіх необхідних дій із ціннісного збагачення, низький рівень осмисленості життя. У студентів з цим рівнем можна прослідкувати відсутність усвідомлення життєвих планів та перспектив на майбутнє.

Діагностика сформованості ціннісних орієнтацій студентів проводилася нами за допомогою наступних методів: спостереження, бесіди (усне опитування), анкета для визначення наявності знань про закономірності, структуру, етапи, формування ціннісних орієнтацій; методика вивчення ціннісних орієнтацій Д. Леонтьєва; тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонтьєв); модифікована методика визначення уявлень студентів щодо значущості ціннісних орієнтацій (розробка О. Бондарчук); анкета на вивчення сформованості практичних цінностей-умінь.

1. Метод спостереження. Використовується для первинного збору психолого-педагогічної інформації про цінності студентів закладу вищої освіти. Спостереження має здійснюватися систематично, під час проведення експериментальної роботи, у різних умовах навчально-виховної діяльності.

2. Бесіда (усне опитування), метою якої було виявлення погляду молоді на сутність аксіосфери. За допомогою бесіди виявляється та уточнюється інформація про сутнісні ознаки ціннісних орієнтацій студентів закладу вищої освіти. Саме на основі вербальної комунікації отримується психолого-педагогічна інформація про особливості, суттєві ознаки ціннісних орієнтацій досліджуваних. Означений метод дозволяє з'ясувати потрібні дані, уточнити деталі ставлення студентів до ціннісного життя.

3. Анкета для визначення наявності знань про закономірності, структуру,

етапи, формування ціннісних орієнтацій містить сім питань на які студентам треба дати відповіді:

- 1) Якою є мета виховної роботи у Вашому ЗВО?
- 2) Як Ви розумієте термін «ціннісні орієнтації» студентів ЗВО?
- 3) Як Ви розумієте термін «аксіологічний розвиток» студентів ЗВО?
- 4) Що Вас спонукало (чи могло б спонукати) до збагачення Вашої ціннісної сфери?
- 5) Що Вас спонукало (чи могло б спонукати) до особистісного розвитку?
- 6) Що заважає (чи могло б стати на заваді) Вашому ціннісному збагаченні як студентів ЗВО?
- 7) Від чого, на Вашу думку, залежить активність у пошуку шляхів ціннісного розвитку?

4. Методика вивчення ціннісних орієнтацій Д. Леонтьєва. Її концепція базується на тому, що система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і становить основу її взаємодії з довкіллям, іншими людьми, самою собою. Водночас вона утворює серцевий пласт світогляду, центральну ланку мотивації життєвої активності, оскільки особистісне самовизначення в ранній юності має суспільно активну, ціннісно-сміслову природу.

Методика передбачає безпосереднє ранжування списку цінностей: від найбільш до найменш значущих та від найбільш до найменш реалізованих у своєму житті. Вона містить два списки, кожний з яких фіксує 16 вартостей – термінальних (цінності-цілі) та інструментальних (цінності-засоби). Останні характеризують засоби, що вибираються для досягнення цілей життя і є інструментом, за допомогою якого можна реалізувати термінальні (глобальні) цінності.

Як правило, індивідуальна ієрархія цінностей представляє собою послідовність певних «блоків». Для термінальних цінностей виділені наступні блоки:

- 1) цінності професійної спрямованості (цікава робота, розвиток, пізнання,

творчість, активне діяльне життя, суспільне визнання, впевненість у собі);

2) цінності особистого життя (здоров'я, любов, хороші та вірні друзі, щасливе сімейне життя, життя, сповнене розваг);

3) індивідуальні цінності (матеріальне забезпечення, свобода, самостійність, краса).

Інструментальні цінності в свою чергу поділяються на:

1) цінності інтелектуально-професійної спрямованості (освіченість, раціоналізм, самоконтроль, відповідальність, ефективність у справах, дисциплінованість, широта поглядів);

2) етичні цінності (вихованість, чуйність, чесність);

3) індивідуалістичні цінності (високі домагання, сміливість, тверда воля, терпимість, нетерпимість до недоліків, життєрадісність)

5. Тест смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонт'єв) включає описи дій, переживань або станів, що оцінюються за семибальною шкалою у залежності від того, наскільки вони є характерними для респондента.

Зазначена методика містить 20 симетричних шкал-запитань, кожна з яких складається з пари цілісних альтернативних пропозицій з однаковим початком. Показники тесту включають в себе загальний показник осмисленості життя, а також п'ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації та два аспекти локусу контролю.

Згідно тесту смисложиттєвих орієнтацій життя вважається осмисленим за наявності цілей, задоволенні, одержуваному при їх досягненні і впевненості у власній здатності ставити перед собою мету, вибирати реальні завдання і добиватися певних результатів. Важливою вбачається співвіднесеність елементів з часом, що передбачає чітке співвіднесення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – з сьогоденням, задоволення – з досягнутим результатом, тобто минулим. Окреслена ситуація надає можливість зробити сьогодні певний вибір у вигляді вчинку, дії або бездіяльності. В основі особистісного вибору – уявлення про смисл життя або його відсутність.

Тест смисложиттєвих орієнтацій допомагає замислитись над питанням

власних смисложиттєвих цінностей, краще зрозуміти та усвідомити смисл життя, який може бути метою у майбутньому, процесом у теперішньому, результатом у минулому, або в усіх трьох вимірах одразу.

6. Модифікована методика визначення уявлень студентів щодо значущості ціннісних орієнтацій (розробка О. Бондарчук) [30].

Студентам пропонується оцінити (від +3 до -3) важливість розвитку кожної з перелічених характеристик особистості для забезпечення успіху їх життєвого шляху як студента та майбутнього фахівця.

7. Анкета на вивчення сформованості практичних цінностей-умінь.

Студентам пропонується оцінити наявність у себе як студента ЗВО (у балах від 0 до 10) запропоновані вміння.

- 1) Я вмію ставити мету та самоаналізувати власні потенційні цінності.
- 2) Я вмію стратегічно прогнозувати ціннісний саморозвиток свого особистісного потенціалу.
- 3) Я вмію перетворювати потенційні можливості ціннісного зростання в актуальні надбання особистості.
- 4) Я вмію розширювати «ареал» власних цінностей, переходячи на новий рівень розвитку.
- 5) Я вмію долати та запобігати негативним психологічним явищам, що обмежують, зводять на нижчий рівень ціннісне зростання.
- 6) Я вмію підноситися над буденністю, розглядати себе з позицій покращення, реалізації ідеалів Краси, Істини, Добра в повсякденному житті.
- 7) Я вмію ціннісно здійснюватися, самостверджуватися, самореалізовуватися.
- 8) Я володію рефлексивно-аналітичними вміннями, що накреслюють подальший вектор мого ціннісного зростання.

Використання комплексу діагностичних методик спиралося на традиційні для педагогічних досліджень засоби узагальнення результатів. Показники за кожною методикою зводилися до індивідуальної картки студента, ураховуючи ознаки пропонованих рівнів (низький, середній, високий).

2.2. Визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій студентів

Результати бесід та анкетування показали, що повні знання про закономірності, структуру та етапи формування ціннісних орієнтацій виявлено лише у 7 студентів (20 %), фрагментарні знаннями про закономірності, структуру, етапи формування ціннісних орієнтацій спостерігаються у 17 студентів (48,57 %), у 11 опитаних студентів (31,43 %) виявлено несистематизовані знання про закономірності, структуру, етапи формування ціннісних орієнтацій (рис. 2.1.).

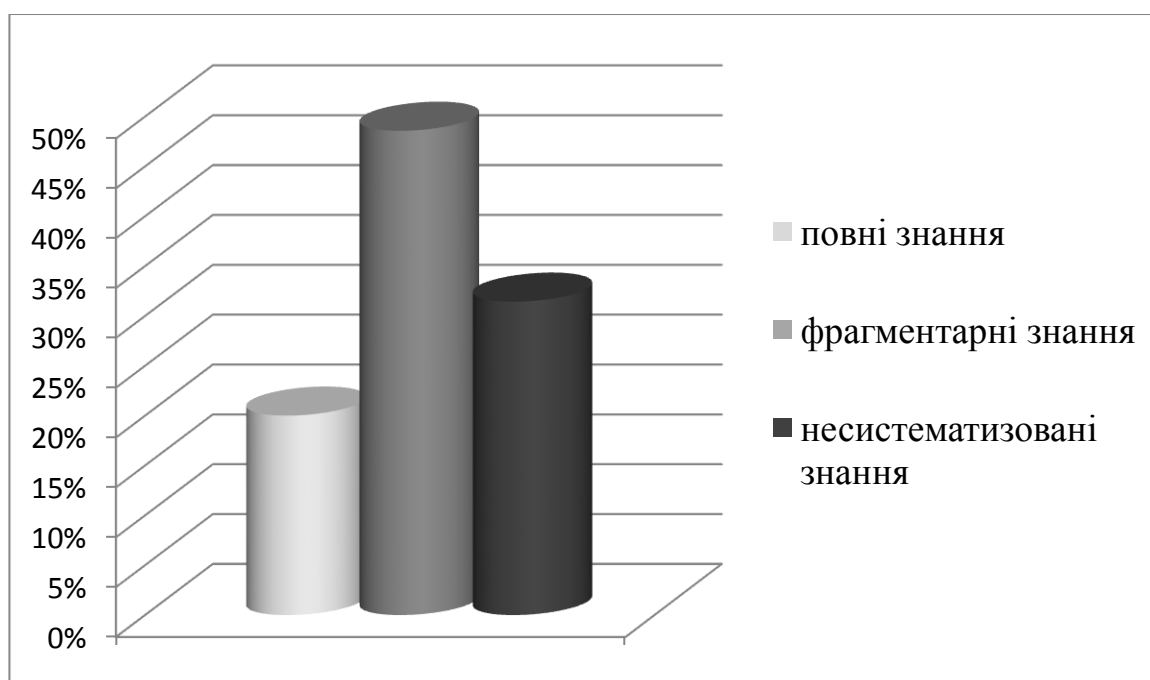

Рис. 2.1. Рівні знань студентів про закономірності, структуру та етапи формування ціннісних орієнтацій

Неналежне розуміння цінностей студентами є причиною неправильного їх трактування та недотримання їх у своєму житті, тому цінностями досить часто виступають речі, які негативно впливають на поведінку особистості та на її професійне становлення.

За результатами методики вивчення ціннісних орієнтацій Д. Леонтєва нашу увагу насамперед привернули цінності, які були розміщені студентами на перші та остання місця (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Порівняльний аналіз ієрархії цінностей студентів

Цінності	Перші місця		Останні місця	
	значущість	реалізованість	значущість	реалізованість
Термінальні цінності	здоров'я	любов	розвиток	суспільне визнання
	любов	щасливе сімейне життя	творчість	цікава робота
	щасливе сімейне життя	здоров'я	життя, сповнене розваг	впевненість в собі
Інструментальні цінності	сміливість	освіченість	нетерплячість до недоліків	нетерплячість до недоліків
	відповідальність	сміливість	високі запити	раціоналізм
	вихованість	чуйність	раціоналізм	високі запити

Встановлено, що на перше місце по значущості студенти поставили здоров'я, що свідчить про стійкість даної цінності незалежно від віку. Проте реалізованість даної цінності у студентів дещо низька, оскільки студенти на перше та друге місця по реалізованості поставили цінності особистого життя (любов та щасливе сімейне життя), що пояснюється тим, що вже в даний віковий період відбувається планування свого майбутнього життя, вибір партнера, створення сім'ї.

На наш погляд особливу увагу потрібно звернути на цінності, які знаходяться на останньому місці по значущості у студентів (розвиток, творчість), адже саме дані цінності повинні виступати головною мотивацією у виборі майбутньої професії та у навчальній діяльності. Це є свідченням недостатньої сформованості в них професійно значущих ціннісних орієнтацій внаслідок недостатнього впливу на процес їх формування з боку соціального оточення. У зв'язку з цим професійна підготовка вимагає вмілого управління розвитком ціннісних орієнтацій студентів.

На основі одержаних даних можна зробити висновок, що вибір професії

та закладу вищої освіти не завжди співпадає з інтересами та ціннісними орієнтаціями людини, що в свою чергу може детермінувати виникнення конфліктних форм поведінки.

Встановлено, що сфери значущості та її реалізації знаходяться на різних, але взаємопов'язаних площинах. Ціннісні орієнтації є внутрішньо-суперечливим утворенням, в якому найбільш важливі життєві цінності виявляються найменш доступними. Така неузгодженість між смыслом і психологічною реалізацією є невід'ємною частиною ціннісно-смыслової сфери студентської молоді. А це в свою чергу також призводить до внутрішньо-особистісних конфліктів та протиріч. Якщо вести мову про ступені співпадання рангів між факторами шкал реалізованого і значущого, то нами було виявлено три основні лінії груп студентів:

- 1) крайнє неспівпадання між шкалами реалізованого і значущого;
- 2) середні показники;
- 3) майже абсолютне співпадання ціннісних орієнтацій у реальному житті та ідеальному їх баченні.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що досліджувані студенти не однаково оцінюють запропоновані цінності. Для одних усі цінності здаються однаково значущими, для інших мають різну важливість, що дозволяє їм диференціювати цінності, тобто виділяти ті з них, які є головними або другорядними цілями життя. Це дає можливість говорити про те, що одні студенти мають диференційовану структуру цінностей, а інші всі цінності сприймають як однаково важливі, що свідчить про відсутність у них диференційованої структури ціннісних орієнтацій. Вони поки що не усвідомили свою життєву позицію, не визначили чітко свого особистого ставлення до цінностей навколишнього світу. Це дозволяє охарактеризувати рівень їх особистісної зрілості як не цілком відповідний віковому і соціальному критеріям розвитку.

За результатами дослідження смисложиттєвих орієнтацій нами визначено, що 8 досліджуваних (22,86 %) характеризується вираженим високим

рівнем осмисленості життя. Тобто, вчинки та дії, які вони здійснюють, підпорядковуються загальній логіці їх життя, підкоряються властивим їм смислам і смисловим настановам.

Також, 12 студентів (34,28 %) мають середній рівень осмисленості життя. Вони у життєвих вчинках переважно орієнтуються на свої смислові настанови, але у деяких ситуаціях можуть діяти на противагу властивим їм життєвим смислам, порушуючи логіку попередньо вчинених дій.

Окрім цього, 15 студентів (42,86 %) характеризуються вираженим низьким рівнем осмисленості життя. Вони не мають провідних смислових настанов, які регулюють їх професійне становлення, вчинки і професійні вибори таких юнаків часто мають ситуативний характер та не підкоряються загальній життєвій логіці. Таким юнакам властиве недиференційоване ставлення до життя та дифузність смислової сфери, мінливість соціальної поведінки, що виражається і у проблемах життєвого самовизначення, бачення себе в майбутній професії та сфері діяльності (рис. 2.2.).

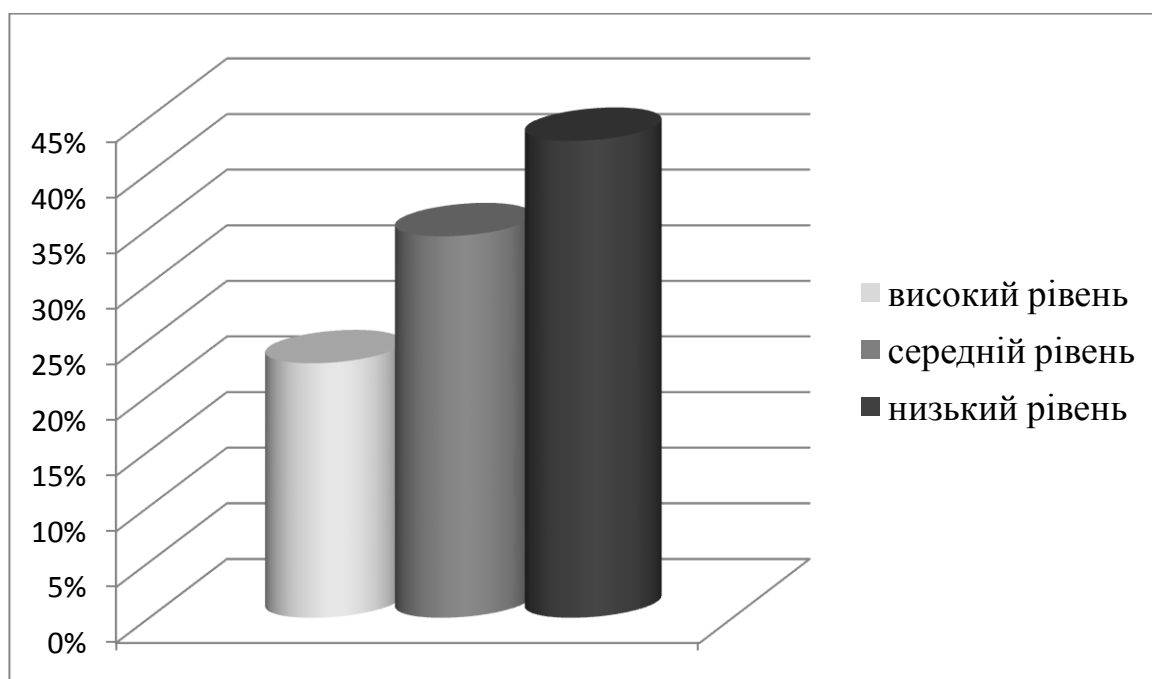

Рис. 2.2. Рівні осмисленості життя студентів

За результатами бесід, методики визначення уявлень студентів щодо значущості ціннісних орієнтацій та анкети на вивчення сформованості

практичних цінностей-умінь встановлено, що у більшості студентів можна прослідкувати відсутність усвідомлення життєвих планів та перспектив на майбутнє; ситуативний відтінок сформованості практичних цінностей-умінь, нереалізованість усіх необхідних дій із ціннісного збагачення.

За отриманими результатами досліджень нами було встановлено, що високий рівень сформованості ціннісних орієнтацій виявлено лише у 6 студентів (17,14 %), середній рівень спостерігається у 18 студентів (51,43 %), низький рівень визначено у 11 студентів (31,43 %) (рис. 2.3.).

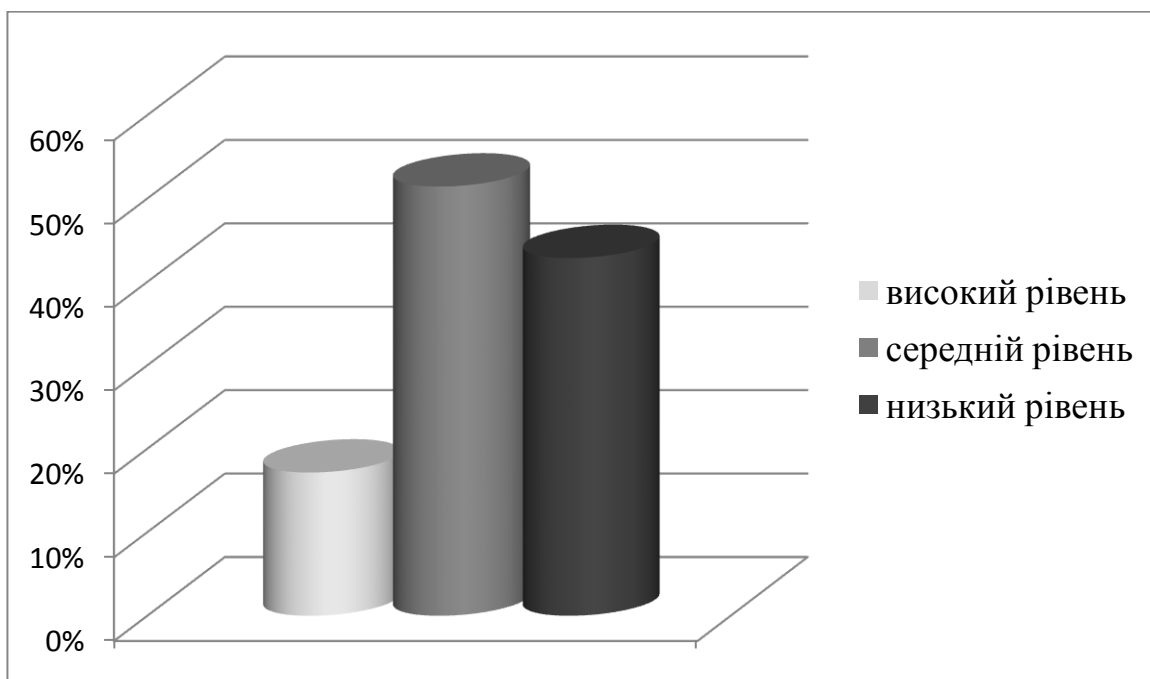

Рис. 2.3. Рівні сформованості ціннісних орієнтацій студентів

За результатами експерименту ми можемо зробити такі висновки:

– ціннісні вподобання сучасної студентської молоді знаходяться переважно у сфері побудови стосунків. Для респондентів найбільш важливими є такі цінності, як здоров'я, любов та щасливе сімейне життя

– усвідомлення студентами важливості формування ціннісної сфери як основи особистості та виховання ціннісних орієнтацій знаходяться переважно на низькому рівні.

Отже, тримані результати к зумовлюють необхідність активізації роботи з формування ціннісних орієнтацій студентів.

2.3. Розробка програми формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи

Розгляд сутності ціннісних орієнтацій, результати експериментальної роботи, визначення сутності та особливостей формування ціннісних орієнтацій студентів зумовили висновок про необхідність обґрунтування та розробки програми, яка забезпечить ефективність формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

Для формування ціннісних орієнтацій студентів доцільно використовувати активні, інноваційні методи навчання, оскільки вони спрямовуються на розвиток та удосконалення психічних навичок та особистісних здібностей майбутніх фахівців, необхідних для реалізації навчальної діяльності. Організація навчально-виховного процесу таким чином сприятиме особистісному зростанню студентів, їхньому самовизначенню щодо життєвих пріоритетів та цінностей.

Використання активних, інноваційних методів виховання у процесі формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи означає:

- відкритість для інших думок, поглядів, світоглядних орієнтирів;
- діалогічний контакт на основі рівності психологічних позицій з урахуванням індивідуальності, попереднього ціннісного досвіду студентів;
- досвід спільного ціннісного збагачення викладача та студентів (відмова від диктату, менторського тону, спільний пошук, аналіз результатів, зацікавленість у ціннісному розвитку);
- відкритість викладача та студента ціннісному світові.

Аксіологізація виховного простору повинна сприяти формуванню та розвитку ціннісного «Я-образу». Тобто створюються умови для розвитку ціннісної сфери особистості, особистої ініціативи.

Інноваційність, інтерактивність як принципи нового педагогічного мислення базуються на таких аспектах:

- усвідомлений аналіз своєї життєтворчості на основі мотивів ціннісного зростання;
- проблематизація дійсності, бачення конфліктів, протиріч;
- критичне ставлення до норми;
- рефлексія свого ціннісного досвіду та діяльності;
- відкритість аксіологічного простору педагогічним інноваціям;
- ціннісне самоствердження, самореалізація, утілення у виховному процесі своїх особистісних ціннісних намірів і способу життя;
- соціокультурний ціннісний діалог та інноваційні методи виховання на основі розуміння, прийняття й визнання особистості.

Програма формування ціннісних орієнтацій студентів складається з 8 занять (два рази на місяць).

Мета програми – формування ціннісних орієнтацій, сприяння професійному самовизначенню й формуванню Я-образу професіонала, розвиток суб'єктних властивостей студента.

Тема 1. Цінності особистості як основа життєвої і професійної стратегії.

Вправа «Компліменти».

Рефлексивна бесіда «Духовні цінності в моєму житті».

Вправа «Я унікальний».

Вправа «Автопортрет».

Асоціативний ланцюжок «Цінністю для людини може бути...».

Вправа «Відкрите серце».

Самодіагностика «Кольорова вертикаль життєвих цінностей»

Індивідуальне завдання. Здійснити самоінтерв'ювання та написати твір «Інтерв'ю із самим собою» згідно запропонованого плану-схеми.

Тема 2. Ціннісні орієнтації особистості.

Групова дискусія «Цінності різних епох»

Вправа «Піраміда сенсів»

Метод системного навчання цінностей.

Обговорення притч «Найважливіші речі», «Багатство»

Аналітично-рефлексивна вправа «Мій ціннісний світ»

Інтерактивний прийом «Мікрофон»

Індивідуальне завдання. Підготувати письмову відповідь на питання «Заради чого ви збираєтесь прожити своє життя (в чому ви вбачаєте її смисл)?»

Тема 3. Життєві смисли особистості

Групова дискусія «Раціональне та ірраціональне: місце в ціннісному світі людини».

Вправа «Метафори життєвого шляху»

Вправа «Парадоксальні смисли життя»

Вправа «Закінчити речення «Якби Земна куля була на моїй долоні...», «В дитинстві я мріяв(ла) про ...».

Індивідуальна робота на основі «Керівництва для пошуку смислу» (А. Ленгле)

Обговорення результатів контент-аналізу відповідей на питання Заради чого ви збираєтесь прожити своє життя (в чому ви вбачаєте її смисл)?»

Тема 4. Ідеал.

Рефлексивна бесіда «Самовизначення ідеалів як орієнтирів професійного та життєвого успіху».

Вправа «Візуалізація вербальної фрази».

Вправа «Мої ідеали» (за І. Дубровіною).

Мозковий штурм «Групові ціннісні ідеали».

Вправа «Зірковий час».

Групова дискусія «Чи існує феномен «професійна совість?».

Індивідуальне завдання. Розробити ментальну карту «План мого майбутнього»

Тема 5. Цінності професійного майбутнього.

Вправа «Бажаю пізнати».

Вправа «Зірковий час».

Групова дискусія «Життєвий та професійний кодекс майбутнього фахівця»

Вправа «Біографічні контрасти»

Індивідуальне завдання. Здійснити самоінтерв'ювання та написати твір «Інтерв'ю із самим собою» згідно запропонованого плану-схеми. Підготувати твір «Автобіографія майбутнього».

Тема 6. Роль вищої освіти та її завдання щодо формування аксіосфери студентів.

Групові дискусія «Аксіологічний виховний простір як умова формування аксіосфери студента».

Вправа «Метафори життєвого шляху»

Вправа «Парадоксальні смисли життя»

Аналітично-рефлексивна вправа «Мій чорно-білий портрет»

Вправа «Закінчи речення».

Творчий проект «Музей аксіологічних ідей»

Тема 7. Ціннісні орієнтації студентів закладів вищої освіти.

Рефлексивна бесіда «Мої життєві пріоритети».

Вправа «Хто Я»

Вправа «Образ Я»

Вправа «Найцінніші речі»

Гра «Аукціон. Що ти обереш?»

Індивідуальне завдання. Проаналізувати інтернет-щоденники студентської молоді в аспекті їхнього ціннісного зростання, визначити актуальні питання, проблеми, що обговорюються на сторінках таких щоденників.

Тема 8. Особливості формування ціннісних орієнтацій студентів.

Групові дискусія «Навіщо сьогодні займатися ціннісним світом молодій людини?»

Вправа-гра «Колір емоцій»

Вправа «Закінчи речення»

Інтерактивний прийом «Мікрофон»

Групові самостійна робота «Діалог з минулим».

Обговорення результатів аналізу інтернет-щоденників студентської молоді.

Робота із діагностичними методиками.

Кожне заняття програми включає декілька обов'язкових етапів.

Початок роботи – розминка. Метою розминки, окрім створення робочого настрою в групі, є звернення до теми заняття. Розминка може також виконувати мотивувальну функцію в тому випадку, якщо закінчується експрес обговоренням.

Робота за темою. З урахуванням особливостей теми та релевантних до цієї теми технологій пропонується комплекс тренінгових вправ для індивідуального або групового виконання, індивідуальних завдань, організується дискусія, обговорюються результати самостійної роботи щодо виконання індивідуальних або групових завдань різного типу.

Рефлексивний етап переслідує дві мети: змістовне підведення підсумків заняття і здійснення рефлексії щодо перебігу та прогнозованих результатів заняття.

Проаналізуємо форми та методи, які були включені у програму формування ціннісних орієнтацій студентів.

Одним із ефективних методів для формування ціннісних орієнтацій студентів є рефлексивні бесіди (індивідуальні та колективні). Для досягнення успішного результату рефлексивної бесіди перш за все необхідно створити довірливу, відверту атмосферу. Під час колективних рефлексивних бесід ставляться «прямі» запитання, наводяться приклади з життя викладача, що створює атмосферу відкритості та щирості. Саме за таких умов під час спілкування щирість одного учасника викликає щирість усіх інших, своєрідний емоційний відгук. Так, при проведенні бесіди «Духовні цінності в моєму житті» можуть ставитися запитання типу: «Які бувають цінності?», «Які твої життєві цінності?».

При розробці програми ми використовували такі методи, як: групові дискусії, метод «Діалогу з минулим», проектні завдання, колективні творчі

справи, метод системного навчання цінностей; інтерактивні прийоми «Мікрофон», «Інсерт», інформаційний потенціал мережі Інтернет. Розглянемо деякі з них.

З метою актуалізації ціннісного індивідуального досвіду може використовуватися інтерактивний прийом «Мікрофон», суть якого полягає в тому, що студенти по черзі повідомляють основні ціннісні характеристики людської особистості (по 2-3 фрази), що дозволить загалом колективно скласти ціннісний ідеальний образ сучасної людини.

Прикладом залучення студентів до проектної діяльності є творчий проект «Музей аксіологічних ідей», який мають виконувати групи студентів відповідно до обраної ідеї.

Ефективним методом актуалізації формування ціннісних орієнтацій студентів є метод «Діалогу з минулим» (індивідуальна або групова самостійна робота). Студентам пропонується дібрати питання відомим особистостям минулого, написати листа, чиї погляди стали взірцем для ціннісного зростання (у довільній формі).

Доцільним є звернення до технологій формування критичного мислення, «сталкінгу» (робота з актуальними завданнями саморозуміння та самоприйняття).

Технологія сталкінгу (від англ. Stalking – підкрадатися) спрямована на відстеження власних реакцій та станів, що можуть виникати внаслідок зовнішнього виховного впливу. Використання такої технології саме в аспекті проблеми нашого дослідження ґрунтується на тому, що процес формування ціннісних орієнтацій особистості студента зумовлений дією внутрішніх механізмів і будь-яка форма зовнішнього тиску (настанова, рекомендація, приписи) викликає внутрішній опір з метою збереження власної індивідуальності як цінності. Під час використання цього методу відбувається поглиблення ціннісного самовизначення студента, розкриваються перспективи ціннісного вибору через навчання вміння здійснювати добір і проектування своїх внутрішніх змін. Інтерпретація виховних проблемних ситуацій,

аналітичних бесід з використанням ідей сталкінгу суттєво зменшує ризики конформізму особистості, розширює критичне мислення студентської молоді [30].

Продуктивною формою реалізації програми є групові дискусії. Організація групових дискусій сприяє динамічному розгортанню ціннісних структур особистості майбутніх фахівців, дозволяє моделювати ситуації, наближені до типових життєвих колізій. Відповідно, створюється ситуація переживання та внутрішнього діалогу щодо елементів ціннісного досвіду в контексті життя кожної окремої особистості.

Особливу зацікавленість викликають завдання щодо підготовки до дискусії на тему (наприклад): «Навіщо сьогодні займатися ціннісним світом молодій людині?», «Раціональне та ірраціональне: місце в ціннісному світі людини», «Бездуховність, байдужість – що за цим стоїть?», «Національні цінності» та ін. Підготовка до дискусії має здійснюватися в груповій формі та передбачає уточнення положень, визначення власних поглядів, збір аргументів, доказів, визначення висновків. Мається на увазі, що дискусія має гострий, суперечливий характер. Зважаючи на все це, треба намагатися, щоб студенти поважали аргументи опонентів, толерантно, тактовно ставитися до критики міркувань учасників, обговорення.

У процесі реалізації сутнісних аспектів відповідних технологій належне місце відведено індивідуальним завданням, в тому числі з використанням можливостей Інтернет. У контексті реалізації завдань розробленої програми йдеться про індивідуальні завдання двох типів: а) індивідуальні завдання, що виконуються безпосередньо у процесі відповідного заняття (згідно програми), б) індивідуальні завдання, які виконуються у позааудиторний час. Необхідно наголосити, що індивідуальні завдання у межах тієї чи іншої теми – це обов'язковий елемент заняття, оскільки процес формування ціннісних орієнтацій студентів закладу вищої освіти передбачає органічне сполучення індивідуальної та групової форм смислотворення, збагачення ціннісного досвіду майбутніх фахівців. Індивідуальні завдання, виконання яких

передбачено в позааудиторний час, орієнтовано на використання засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, представлення змісту завдань у різних семіотичних формах.

Формою репрезентації індивідуальних завдань, як правило, виступає письмова робота (письмова вербалізація власної точки зору), що сприяє більш ефективному усвідомленню тих чи інших питань формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців. Аналіз письмових робіт студентів розглядається як додатковий метод оцінки ефективності перебігу розробленої програми, узагальнення індивідуальної та групової динаміки відповідних показників.

Важливим підґрунтям реалізації програми формування ціннісних орієнтацій студентів необхідно визнати положення логотерапії (від грец. *logos* – слово та *therapeia* – турбота, догляд, лікування), яка на сьогодні розглядається як емпірично обґрунтований психотерапевтичний підхід, основами якого є такі концепти: свобода волі, прагнення до смислу, смисл життя.

Наприклад, у межах заняття «Життєві смисли особистості» згідно положень логотерапії доцільно запропонувати майбутнім фахівцям «Керівництво для пошуку смислу»:

Крок перший. Розглянути ситуацію, щоб побачити можливості, що містяться в ній. (Початкові питання).

– Що є зараз моя життєва ситуація?

– Про що в ній йде мова?

– Що зараз потрібне?

– Що потрібно від мене?

– Що конкретно я можу зробити?

– Які можливості в мене існують?

– Чи є в теперішньому моменті щось прекрасне, неповторне? (Цінності переживання).

– Чи можу я створити щось цінне або вплинути на те, щоб це виникло: виконати роботу, зробити вчинок, створити твір? (Творчі цінності).

– Які мої особисті життєві установки по відношенню до тих обставин, які

неможливо змінити? (Цінності особистих життєвих установок) .

Крок другий. Емоційно зважити кожен з можливостей, щоб відчутти її важливість для мого життя. (Питання про емоційну значущість).

– Що я відчуваю, коли думаю про цю можливість?

– Як я себе почуватиму, якщо я зроблю це?

– Як я себе почуватиму, якщо я не зроблю цього?

– Як я себе почуватиму після деякого часу (через день, тиждень, місяць...), якщо я зроблю це?

– Як я себе почуватиму після деякого часу (через день, тиждень, місяць..), якщо я не зроблю цього?

Крок третій. Вибрати найкращу для мене в цих обставинах можливість. (Питання про свободу)

– Що по совісті було б правильно зробити в цій ситуації?

– Як я буду ставитися до себе, якщо не зроблю цього? (Ким я виглядатиму у власних очах?)

– Чи дійсно це моє власне рішення або мене до нього хтось або щось змушує?

– Чи добровільно я роблю цей вибір? Чи можу я сказати: «Я сам хочу цього?»

Крок четвертий. Продумати, як краще втілити моє рішення, зрозуміти, що зміниться в моєму житті (й у світі в цілому), якщо це рішення буде втілено. (Питання про відповідальність).

– Що може перешкодити мені реалізувати цю можливість?

– Чи повинен я це зробити зараз?

– Як, за допомогою яких засобів, яким способом я можу зробити це якнайкраще?

– Чи буде цей спосіб дій відповідати мені?

– Навіщо я, власне, повинен це зробити?

– Заради чого (заради кого) я хочу це зробити?

– Як це вплине на моє життя і життя інших людей?

Таким чином, технології логотерапії вибудовуються на основі формування в майбутніх фахівців відповідальності за пошук та реалізацію смислу в будь-яких, навіть критичних життєвих обставинах [4].

До ефективних, активних методів виховання для включення студентів у процес самопізнання, самовиховання та збагачення своєї аксіосфери належать колективні творчі справи, що дозволяють реалізувати поставлені виховні завдання на основі стимуляції в студентів внутрішніх чинників самоактуалізації. Маючи на увазі основні принципи організації колективні творчі справи, людяність, діяльність, творчість, пропонуємо колективну творчу діяльність ціннісного змісту. Технологія підготовки та здійснення колективної творчої справи передбачає низку послідовних етапів.

Наприклад колективна творча справа ціннісного змісту: «Зобразити портрет аксологічно багатой особистості» (робота в мікрогрупах), використовуючи різну символіку (наприклад, книга – символ знання, обізнаності; маска – символ театру; глобус – Усесвіт тощо). На першому етапі проводиться підготовча робота викладача, куратора групи (студентів стимулюють до виконання цієї справи; визначається виховна мета; розподіляються мікрогрупи для подальшої творчої роботи). На другому етапі відбувається колективне міжгрупове планування (обговорення та уточнення визначеної викладачем інформації, збір додаткової інформації, її аналіз та узагальнення; розподіл завдань для студентів-учасників мікрогруп, призначення відповідального для окремої мікрогрупи). Третій етап передбачає колективну підготовку роботи, тобто безпосередньо роботу в самих мікрогрупах. На четвертому етапі здійснюється реалізація колективної творчої справи на основі атмосфери доброзичливості, ефективної комунікації, загального творчого пошуку. На п'ятому етапі проводиться колективне підбиття підсумків колективної творчої діяльності та визначаються перспективні лінії розвитку подальших колективних творчих справ.

Аналіз досвіду проведення колективних творчих справ свідчить про те, що творча колективна діяльність завжди викликає позитивні відчуття, радісні

емоції. Створення знаково-символічних образів аксіологічно багаті особистості забезпечує єдність власного ціннісного досвіду та відтворення реальної дійсності, що дозволяє інтеріоризувати цінності в особистісні надбання [30].

Ключовими моментами використання вправ визначаємо процеси внутрішньо особистісної динаміки смислових утворень, відзначені Д. Леонт'євим: смислоутворення, смислоусвідомлення, смислопобудова. При використанні вправ вирішувалися такі завдання: розвиток самопізнання студентів; аналіз змісту ціннісної сфери, особливостей структури ідеалів особистості; стимулювання до саморозвитку індивідуальної структури ціннісної сфери; визначення бар'єрів становлення ціннісних орієнтацій в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців.

Важливою умовою організації програми визначено створення сприятливої психологічної атмосфери, спрямованості кожного заняття на розкриття внутрішнього потенціалу кожного учасника, стимулювання процесів самопізнання, встановлення адекватних міжособистісних стосунків, набуття навичок толерантної поведінки.

У межах реалізації занять має бути акцентована увага на питаннях цілепокладання як підґрунтя для особистісного та професійного розвитку, формування та розвитку образу Я, як результату самопізнання та самоусвідомлення людиною самої себе як особистості, визначення особливостей життєвого простору та життєвих стратегій особистості у зв'язку із структурою ціннісної сфери кожної людини.

Основними формами та методами роботи згідно змісту запропонованої програми визначено такі: інформування, тренінгові вправи, групові дискусії, індивідуальні завдання, в тому числі з використанням можливостей Інтернет; індивідуальні та групові консультації, рольове програвання, метод «проживання» критичних життєвих ситуацій, метод осягнення смислів Іншого (за Д. Леонт'євим), метод незакінчених речень.

Наукове-методичне забезпечення програми формування ціннісних

орієнтацій студентів має враховувати відповідні принципи організації взаємодії із студентами: діалогічної взаємодії, активності, зворотного зв'язку, забезпечення атмосфери свободи, випереджальності.

Розгляд активних методів виховання для включення студентів у процес самопізнання, самовиховання та збагачення своєї аксіосфери у їхньому синергетичному взаємодоповненні, поєднання вічних цінностей з автентичним, глибоко індивідуальним ціннісним досвідом особистості студента дозволить молодій людині повноцінно привласнювати багатогранний потік аксіологічного буття.

Представлена програма формування ціннісних орієнтацій студентів ґрунтується на єдності та взаємодоповнюваності (комплементарності) прямого та опосередкованого впливів на свідомість особистості.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз проблеми і результати експериментального дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

У результаті аналізу з'ясовано, що питання формування ціннісних орієнтацій було актуальним починаючи з давніх часів до сьогодення. Аналіз філософських течій, виявлення сутності ціннісних орієнтацій свідчить про те, що головний акцент зроблено на тому, що цінність – об'єктивна реальність, що знаходить своє відображення в духовній сфері людини, у відносинах між людиною та об'єктами навколишньої дійсності. У роботі за основу обрано таке визначення: ціннісні орієнтації – це спрямованість особистості до визначених цінностей, це динамічний аспект ставлення людини до дійсності, до матеріальних і духовних цінностей, у центрі уваги якого оцінка, що визначає характер цього ставлення, мотиви діяльності індивіда, його поведінку, переконання та ідеали.

Встановлено, що формування ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти – це неперервний, свідомий, цілеспрямований процес становлення аксіосфери, що ґрунтується на взаємодії внутрішньо-значущих і активно-творчо сприйнятих зовнішніх чинників, на принципах національної спрямованості, гуманізації виховного процесу, цілісності, акмеологічності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, превентивності; визначається певним механізмом та етапами; спрямований на збагачення ціннісних, сутнісних сил особистості, привласнення духовних орієнтирів розвитку та виявляється в принциповій незавершеності ціннісного самозбагачення, що виражається в реальній діяльності з виробництва нових цінностей.

Особливості формування ціннісних орієнтацій студентів полягають у тому, що: студент розглядається як суб'єкт власного ціннісного розвитку; при формуванні ціннісних орієнтацій ураховуються особливості майбутньої професійної діяльності; береться до уваги специфіка процесу виховної роботи у

закладі вищої освіти, яка повинна базуватися на гуманістичній парадигмі; урахується залежність формування ціннісних орієнтацій від аксіологічного виховного простору закладу вищої освіти; на формування ціннісних орієнтацій особистості впливають особливості студентського віку. Установлено, що виховна робота в закладі вищої освіти – цілісна система, що містить у собі такі провідні компоненти: мету і завдання, зміст, педагогічні методи, форми організації, умови її ефективності та результативності, а також самі суб'єкти педагогічної взаємодії.

Встановлено, що до педагогічних умов формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи, які визначалися на підставі аналізу теоретичних основ дослідження, належать: формування позитивної мотивації студентів до майбутньої професії; використання активних, інноваційних методів виховання спрямованих на розвиток та удосконалення психічних навичок та особистісних здібностей майбутніх фахівців, необхідних для реалізації навчальної діяльності; використання комплексу індивідуальних і творчих завдань, орієнтованих на розкриття особистості студента.

Аналіз різних наукових підходів до розв'язання проблеми ефективності формування ціннісних орієнтацій особистості став підставою для визначення показників сформованості ціннісних орієнтацій у студентів у навчально-виховному процесі вищої школи: наявність знань про закономірності, структуру, етапи, формування ціннісних орієнтацій; активність у пошуку шляхів ціннісного розвитку; сформованість практичних цінностей-умінь; здатність креативно привласнювати реальну дійсність. Відповідно до показників сформованості ціннісних орієнтацій виділено рівні сформованості ціннісних орієнтацій студентів: високий, середній, низький.

За результатами експерименту виявлено, що 51,43 % досліджуваних студентів характеризуються середнім рівнем сформованості ціннісних орієнтацій, 31,43 % низьким рівнем і лише 17,14 % студентів мають високий рівень сформованості ціннісних орієнтацій. Ці показники підтвердили

необхідність активізації роботи з формування ціннісних орієнтацій студентів закладу вищої освіти.

За результатами аналізу теорії досліджуваної проблеми, а також даних експерименту обґрунтовано та розроблено програму, яка має забезпечити ефективність формування ціннісних орієнтацій студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

При розробці програми було використано такі методи, як: групові дискусії, метод «Діалогу з минулим», проектні завдання, колективні творчі справи, метод системного навчання цінностей; інтерактивні прийоми «Мікрофон», «Інсерт», інформаційний потенціал мережі Інтернет. Програма формування ціннісних орієнтацій студентів складалася з 8 занять і мала за мету формування ціннісних орієнтацій, сприяння професійному самовизначенню й формуванню Я-образу професіонала, розвиток суб'єктних властивостей студента.

Таким чином, мета дослідження досягнута, завдання виконані, гіпотеза підтвердилася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности. Москва : Наука, 1980. 335 с.
2. Александрова О. Ф. Модель формування гуманістичних цінностей у фаховій підготовці майбутнього вчителя. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2 (13), С. 139-145. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/ped_2010_2/139-145.pdf.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 260 с.
4. Антоненко Т. Л. Психологічні засади становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 527 с.
5. Архангельский Л. М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. Москва : Знание, 1978. 64 с.
6. Ахияров К. Ш., Амиров А. Ф. Формирование ценностных ориентаций будущих учителей. *Педагогика*. 2002. № 23. С. 50-54.
7. Балл Г. О. Сучасний гуманізм і освіта. Соціально-філософські і психолого-педагогічні аспекти. Рівне : Ліста-М, 2003. 128 с.
8. Баранівський В. Ф. Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства. *Науковий вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Філософія*. 2014. Вип. 43. С. 39-52. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/229042179.pdf>.
9. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України. Київ, 2014. 48 с. URL: <https://www.ipro.if.ua/predmety/vroboti/media/files/Nacionalna%20ideya%20v%20становленні%20громадянина-патріота.pdf>.
10. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ :

Академвидав, 2012. 256 с.

11. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості. *Цінності освіти і виховання* : наук.-метод. зб. Київ : Вид-во АПН України, 1997. С. 21-25.
12. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2002, 259 с.
13. Бутківська Т. В. Ціннісний вимір соціалізації учнів. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1 (14). С. 130-137.
14. Вдовиченко Р. Формування системи професійно-ціннісних орієнтацій студентів університету як педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 3. С. 24-30.
15. Вебер М. Избранные произведения. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
17. Вишневецький О. Людиноцентризм як педагогічна проблема на тлі сучасних цивілізаційних процесів. *Педагогічна думка*. 2008. № 4. С. 3-12.
18. Вознюк О. М. Психолого-педагогічні умови становлення ціннісних орієнтацій як чинник національного виховання учнівської молоді. URL: https://zippo.net.ua/data/files/KafPsihol/MetodRobota/mp_ВознюкО.М..pdf.
19. Воропаєва В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку ціннісних орієнтацій сучасної молоді в умовах трансформації сучасного суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2013. № 55. С. 257-267.
20. Гаврилюк В. В., Трикоз Н. А. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации. *Социологические исследования*. 2002. № 1. С. 96-105.
21. Глинянюк Н. В. Психолого-педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді. URL: <http://tme.uomo.edu.ua/docs/>

Dod/3_2010/Glinaniyk.pdf.

22. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. Київ : Наукова думка, 1988. 132 с.
23. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Телекорпорація «Республіка», 1998. 152 с.
24. Горохова Т. О. Формування ціннісних орієнтацій студентів класичного університету засобами етнопедагогіки. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2262/1/T_Gorohova_konf_GI.pdf.
25. Драч С. В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2010. № 2. С. 26-30.
26. Ерошина Н. А. Дидактические условия управления самостоятельной учебной деятельностью студентов педагогических вузов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Липецк, 2001. 21 с.
27. Замогильный С. И., Ставропольский Ю. В., Дордагва Т. Конкретно-исторические формы ценностных установок молодежи. *Вестник Московского университета*. 2008. № 3. С. 140.
28. Здравомислов А. Г. Потребности, интересы, ценности. Москва : Политиздат, 1986. 223 с.
29. Зинченко В. П. Образование, культура, сознание. *Философия образования для XXI века*. Москва, 1992. С. 101-128
30. Золотарьова О. В. Формування ціннісних орієнтацій студентів у процесі виховної роботи вищого технічного навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Слов'янськ, 2016. 269 с.
31. Исаев И. Профессионально-педагогическая культура преподавателя. Москва : Академия, 2002. 224 с.
32. Иванова Ю. Формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх соціальних педагогів. *Рідна школа*. 2011. № 7. С. 14-17.
33. Кабриль К. В. Формування ціннісних компетентностей майбутнього

- вчителя музики у процесі диригентсько-хорової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ніжин, 2013. 221 с.
34. Кант И. Сочинения: в 6 т. Москва : Мысль, 1965. Т. 4, ч. 1. 544 с.
 35. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. Наука і освіта*. Одеса, 2008. № 4-5. С. 28-33. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/4139/1/4.pdf>.
 36. Коваленко О. О. Роль і місце ціннісних орієнтацій у формуванні самостійності студентів медичних коледжів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2013. № 10. Р. 85-88.
 37. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени. *Психологическое обозрение*. 1998. № 1. С. 13-35.
 38. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 15-26.
 39. Лихачев Б. Т. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей. Теоретико-исторический анализ воспитательных ценностей в России в XIX- XX века. Самара, 1997. 84с.
 40. Луговий В. І. Ціннісні компетентності – невід’ємна складова підготовки фахівців з вищою освітою в умовах євроінтеграції. *Вища освіта України*. 2009. Т. I (13). С. 394-402.
 41. Майборода Г. Я., Кретьова О. І. Виховання духовних цінностей особистості : до питання постановки проблеми. *Вісник Черкаського державного університету ім. Б. Хмельницького. Педагогічні науки*. 1999. Вип. 10. С. 103-107.
 42. Міненко О. О. Професійне становлення практичного психолога як система парадигмальних змін. *Вісник Харківського Національного Університету. Психологія*. 2002. № 550. С. 209-211.
 43. Набиулина Н. Г. Диагностика ценностных ориентаций студентов средних специальных учебных заведений. Уфа, 2003. 60 с.

44. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
45. Никандров Н. Д. Ценности как основа целей воспитания. *Педагогика*. 1998. № 3. С. 3–10.
46. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : монографія. Київ : Знання України, 2003. 450 с.
47. Олинець Т. В. Формування крос-культурних цінностей студентів вищих навчальних закладів. *Педагогічний дискурс*. 2012. Вип. 13. С. 251–256.
48. Ольшанский Д. В. Политикопсихологический словарь. Москва : Академический Проект, 2002. 576 с.
49. Осипов Г. Авторський матеріал: Соціологія Герберта Спенсера URL: <http://www.roman.by/r-92669.html>.
50. Панина Н. В. Молодежь Украины: структура ценностей, социальное самочувствие и морально-психологическое состояние в условиях тотальной аномии. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2001. № 1. С. 5-26. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/89165>.
51. Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2003. 19 с
52. Панчук Н. П. Ціннісні орієнтації як показник соціалізації студента в процесі професійної підготовки. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 38. С. 314-324.
53. Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему: «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» : постанова Верховної Ради України від 23 лютого 2017 року № 1908-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-19#Text>.
54. Рибалко Л. С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя : автореф. дис. д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 45 с.
55. Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельникова Т. Ю. Основи

педагогічних досліджень: навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів, які вивчають дисц. мистецького циклу. Київ, 1998. 143 с.

56. Ручка А. А. Социальные ценности и нормы (некоторые теоретические и прикладные вопросы социологического анализа). Київ : Наукова думка, 1976. 152 с.
57. Савченко О. Я. Альтернативні можливості початкової освіти. *Початкова школа*. 1994. № 5. С. 3-6.
58. Садова Т. Аксіологічний підхід у системі педагогічної методології. *Дошкільна освіта*. 2010. № 1 (27). С. 63-69.
59. Семенов В. Е. Ценностные ориентации современной молодежи. *Социс*. 2007. № 3. С. 37-43.
60. Сікалюк А. І. Аналіз сутності поняття «цінність» у теоретичних наукових джерелах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 2014. № 1 (35). С. 410-416.
61. Сіпакова О. А. ціннісні орієнтації студентської молоді. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. № 3 (24). С. 110-116.
62. Скобедіна О. Ю. Динаміка становлення ціннісних орієнтацій особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 514-525.
63. Слостенин В. А., Чижакова Г. И. Введение в педагогическую аксиологию : учеб. пособ. Москва : Академия, 2003. 192 с.
64. Слостенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика : учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. Москва : Школа – Пресс, 1997. 216 с.
65. Смирнов В. А. Социальные проблемы молодежи. *Вестник МГУ. Социология и политология*. 2008. № 2. С. 15-29.
66. Сокурянська Л. Г. Вступ до соціології : навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 321 с.
67. Сосніхіна С. Є. Ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді: міждисциплінарний підхід. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2016. Т. 21, вип. 3 (41). С. 222-230.

68. Социальная психология. Краткий очерк / под общ. ред. Г. П. Предвечного и Ю. А. Шерковина. Москва : Политиздат, 1975. 319 с.
69. Сподін Л. А. До питання професійної спрямованості особистості та проблеми її формування. *Педагогіка і психологія*. Харків, 2000. Вип.10, ч. 3. С. 110-115.
70. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : монография / под общ. ред. В. И. Астаховой. Харьков : Изд-во НУА, 2010. 408 с.
71. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблем. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 107–111.
72. Ткачова Н. До питання формування ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів. *Вісник Львівського університету*. 2006. Вип. 21, ч. 1. С. 259–266.
73. Федух І. С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. № 3. URL: http://www.nbuu.gov.ua/ejournals/Vnadsps/2011_3/11fisppl.pdf.
74. Філософський енциклопедичний словник / за ред. І. Т. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
75. Хохолуш М. С. Развитие социально-профессиональных ценностных ориентаций студентов колледжа : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Екатеринбург, 2005. 191 с.
76. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків : Прапор, 2004. 640 с.
77. Шеминог Н. Проблема ціннісних орієнтацій у професійній підготовці майбутніх вчителів. *Дидактика професійної школи*. Хмельницький, 2005. Вип. 3. С. 45-48.
78. Шиделко А. В. Профорієнтація і профвідбір: аксіологічні аспекти : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 140 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2207/1/шиделко%20профориєнтація.pdf>.

79. Щетинин М. П. Объять необъятное. Москва : Педагогика. 1986. 176 с.
80. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологи. Москва : Педагогическое общество России, 1998. 250 с.
81. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта, 2006. 342 с.
82. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : диспозиционная концепция. 2-е изд., расшир. Москва : ЦСПиМ, 2013. 375 с.
83. Яремчук Н.Я. Проблема формування ціннісних орієнтацій студентів класичного університету в системі їх професійної підготовки. *Wyksztaicenie i nauka bez granic*: Materiaiy міжнародowej naukowo-praktycznej konferencji, Przemyl-Praga, 19-27 grudnia 2005 r. Przemyl-Praga, 2005. S. 68-73. URL: http://www.rusnauka.com/ONG/Pedagogica/2_jaremchuk%20natalija%20.doc.htm.